

MARTIN POTŮČEK

CESTY Z KRIZE

Vybrané části knihy

Knižnice Sociologické aktuality
Praha 2011

Vydalo **SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ (SLON)**
Copyright © Martin Potůček 2011

EDIČNÍ POZNÁMKA A PODĚKOVÁNÍ	9
ÚVODEM	10

KRIZE SVĚTA A MYŠLENÍ O NĚM (ČÁST PRVNÍ)	15
--	----

NAŠE PROBLÉMY...
(ČÁST DRUHÁ)

1	Co společnost rozkládá – a co ji spojuje	25
2	Deficity institucionálního rámce ekonomiky	29
3	Nezaměstnanost je sociální zlo	32
4	Chceme mít děti, nebo cizince?	36
5	Děti, staří, důchody	39
6	Bude na penze?	42
7	Úbyť sociálních práv	45
8	Ženy a muži mezi státem a trhem	50
9	Porodní bolesti společnosti vědění	54
10	Zanedbávat bezpečnost je nebezpečné	58
11	Vánoce na úvěr – šťastné a veselé?	62
12	Dlužíme přírodě. A náš dluh roste	64
13	Osm hříchů státní správy	68
14	Nejlepší stát – žádný stát, nejlepší daně – žádné daně!	75

...A JAK JE ŘEŠIT
(ČÁST TŘETÍ)

1	Hospodářský růst – nebo kvalitnější život pro nás a naše potomky?	81
2	Obnova a podpora veřejného sektoru a veřejných služeb	85
3	Velkorysá rodinná politika	87
4	Jakou Evropu chceme? Jak být dobrými Evropany?	91
5	Potřebujeme společně sdílenou vizi?	94

ZNEPOKOJENÍ JE OPRAVNĚNÉ

[ČÁST ČTVRTÁ]

1	Žije se nám lépe, ale spokojeni být nemůžeme (rozhovor s Marií Fleissigovou)	101
2	Naše země nevzkvétá... (rozhovor s Janou Šmídovou a Petrem Holubem)	109
3	Klíčové výzvy budoucnosti	127
	PRAMENY	134

ČÁST PRVNÍ
**KRIZE SVĚTA
A MYŠLENÍ O NĚM**

*V poznání dáváme přednost přesnosti,
ne porozumění obecnému.*

Nassim Nicholas Taleb

Byla to kolektivní ztráta imaginace.

Odpověď britských vědců na otázku, proč nebyli schopni předpovědět krizi

Neznámé problémy nemohou být řešeny známými přístupy.

Yehezkel Dror

Čínština vyjadřuje krizi dvěma znaky.

Jeden znamená ohrožení a druhý šanci.

Sisyfovské úsilí porozumět společnosti, ve které žijeme, dopadá až příliš často tak, že balvan, který se pokoušíme dostat o stupínek výš, nám uklouzne – a ještě nás při pádu do údolí zle pošramotí. Není divu: míříme na pohyblivý cíl. Společnosti se vyvíjejí, mění, a podaří-li se něco uspokojivě a věrohodně vyložit, bývá takový výklad mnohdy už beznadějně zastaralý.

Nicméně abychom se ve světě alespoň trochu orientovali, potřebujeme se o nějaký výklad skutečnosti přece jen opřít – a takový výklad přitom nemůže mít podobu tlustých učených knih. Takže zjednodušujeme, schematizujeme, a navíc – promítáme do svých výkladů jak svá přání, jak by náš svět vypadat měl, tak své zájmy – aby náš výklad prospíval tomu, oč sami usilujeme, co sami prosazujeme...

K porozumění současným společností přispěje především, dokážeme-li lépe porozumět působení trhu a státu v uspořádávání lidských záležitostí. O takový výklad se pokouší málokdo. A pokud, pak vesměs v zúžené perspektivě té či oné vědní disciplíny, přičemž významné okolnosti studované jinými disciplínami odbude oním lehce dekadentním *ceteris paribus*, „za jinak stejných okolností“.

Trh ani stát nejsou všespasitelnými ani jedinými regulátory lidských aktivit. Existují v nejednoduchém symbiotickém vztahu, jehož vyladování se zatím příliš nedaří. Lze vysledovat tendence příklonu k jednomu (kulturní revoluce v Číně) nebo k druhému (neoliberalismus Reagana a Thatcherové) z nich, které vedou k poruchám a napětím (krize „reálného“

socialismu, kolapsy liberalizovaných ekonomik) a posléze k pokusům o nápravu odstraněním největších extrémů (Pražské jaro u nás v roce 1968, New Deal v USA proti krizi 30. let). Základní závěr, který jsem vyvodil z analýzy prvních let transformace a na kterém ani po letech nemusím nic měnit, je, že u nás po listopadu 1989 bylo kyvadlo, dlouhá léta uměle udržované na straně státu, především díky Klausovu výkladu trhu jakožto léku na téměř všechny nemohy české společnosti, uměle vychýleno na opačnou stranu, na stranu trhu, se všemi z toho vyplývajícími negativními důsledky. Mimochodem, to kyvadlo se jednostranně vychýlilo na stranu trhu v plné síle až po vítězství Klausovy ODS ve volbách v roce 1992. Původní cíle Občanského fóra, které byly ztělesněny v dokumentech tehdejší federální vlády *Strategie ekonomické reformy* a *Strategie sociální reformy* ze září 1990, byly totiž mnohem vyváženější. Vláda se v nich zavázala budovat právní stát se sociálně a ekologicky orientovaným tržním hospodářstvím a koncipovala reformy ne jako dobytí státu trhem, nýbrž jako hledání produktivní dynamické symbiózy mezi nimi... (Potůček 1997).

S tím souvisí i další otázka. Co je to kapitalismus? Můžeme mluvit o jeho odrůdách? Co přijde po něm? Přijde něco jiného? A co máme za zřízení my tady, v České republice?

Různých odrůd a odnoží kapitalismu existuje nepochybně mnoho. Základní dělítko vede především mezi kapitalismy demokratickými a autokratickými. Čína je dnes, vezmeme-li do úvahy prostor pro podnikání a dynamiku ekonomického růstu, kapitalističtější zemí než samotné Spojené státy. Autokratické režimy s tržním hospodářstvím nejsou na světě ojedinělé a nezdá se, že by chřadly. Dnes se naopak ve větších problémech ocitají ty země, u nichž se tržní hospodářství snoubí s demokratickým politickým systémem, sázejícím především na tradiční reprezentativní formy zprostředkování zájmů.

Ale i mezi nimi existují významné rozdíly, dané především způsobem, jakým do operací trhu zasahuje stát. Zde je patrné další dělítko: na jedné straně nacházíme země s liberální tržní ekonomikou a státem, který jí sekunduje tam, kde trh již evidentně selhává, a na straně druhé země se sociálně tržním hospodářstvím, kde stát je rovnocenným partnerem trhu a „připouští“ jej tam, kde může plně uplatnit své produkční

funkce ve vztahu k širším sociálním cílům (Pick 2011). Tento typ kapitalismu se – s poukazem na znění ústavy Spolkové republiky Německo – označuje také jako rýnský kapitalismus. V posledních desetiletích se ovšem v politických orientacích takto spravovaných zemí stále více uplatňují i ohledy na životní prostředí.

Sociálně (a stále více i ekologicky) orientované tržní hospodářství zažívalo své vrcholy ve druhé polovině minulého století v zemích západní Evropy. Troufám si tvrdit, že lidé v „normalizovaném“ Československu, stále znechucenější marasmem „reálného“ socialismu, vnímali jako příklad hodný následování pro řešení problémů svých životů a své země právě takový typ společenského uspořádání, to, co viděli (když ne ve skutečnosti, tak alespoň zprostředkovaně) v sousedním Rakousku či Německu, či dále od našich hranic v západní či severní Evropě.

S ekonomickým a následně i politickým kolapsem východního bloku a pádem železné opony ale souvisely, skrytěji, ale s o to větším vlivem na proměnu celkových poměrů, procesy globalizace. Dravé síly trhu, které se podařilo po druhé světové válce v západní Evropě jakž takž „domestikovat“ na úrovni národních států, se začaly stále více prosazovat na globální úrovni a braly stále menší a menší ohledy na vůli národních politických reprezentací. Cenový, mzdový a sociální dumping se začal přelévat přes hranice jednotlivých zemí a podemlával pracně vybudované struktury národních sociálních států. Rychlá financializace² světové ekonomiky, podpořená novými informačními a komunikačními technologiemi, vytvořila podhoubí pro vznik nových, méně kontrolovaných a „kreativně“ operujících privátních fondů. Nadnárodní společnosti koncentrovaly ekonomickou moc ve svých rukou, zatímco mnohým zemím nezbývalo nic jiného než se začít zadlužovat – kde jinde než u privátních finančních institucí.

² Financializace ekonomiky se projevuje posunem ekonomických aktivit od výroby k finančnictví. V letech 1995–2005 vzrostl světový HDP o 52 %, nicméně kapitalizace na burzách o téměř 400 %. Poměr mezi ročním světovým exportem a ročním obratem světových finančních trhů se oproti začátku 80. let 20. století, kdy činil 1:12, v desetiletí 1995–2005 zvýšil na více než stonásobek (Šikula 2009).

Vývoj světa se až do vypuknutí krize v roce 2007 odehrával ve znamení převládající neoliberální ideologie, vtělené do tzv. Washingtonského konsenzu. Ten lze zjednodušeně vyjádřit sloganem „*Stát je překážkou svobodného podnikání (a tím i blaha společnosti jako celku).*“

Tato ideologie vznikala a postupně sílila v USA, posléze ve Velké Británii a nakonec s plnou razancí, podporována institucemi jako Světová banka a Mezinárodní měnový fond, dorazila i k nám. Právě v době konečné diskreditace a politické porážky komunismu.

Uvedený výklad problémů soudobé civilizace je masivně živěn globálním finančním kapitálem. Ten vynakládá značné zdroje na přímou i nepřímou podporu akademických a politických kruhů, které jej uplatňují při přípravě, zdůvodňování a realizaci reforem deregulace ekonomiky i demontáže státu.

K velkému a nemilému překvapení této sorty ekonomů i politiků se posléze – jakoby z ničeho nic – vynořila globální krize finančních trhů a na ni navazující krize hospodářská, sociální i politická.

Dnes se společenští vědci (snad s výjimkou několika excentriků typu již zmíněného Václava Klause a jeho družiny) shodují v definování příčin kolapsu globálních finančních trhů: jejich aktéři se dokázali vysvobodit z pout veřejného dohledu a kontroly a pustili se bez morálních skrupulí do hry známé pod názvem „letadlo“: splácím dluhy tím, že si půjčím od jiných, kteří si půjčují opět od jiných bez ohledu na to, že kruh se pomalu, ale jistě uzavírá...

Tato emancipace vyvázala globální finanční kapitál z pout historicky vyvinutých regulativů na úrovni jednotlivých států. Jejím součástí bylo a je i omezování veřejného sektoru ve prospěch sektoru komerčního v oblasti péče o zdraví, sociální péče a pojištění, vzdělávání, zaměstnanosti, bezpečnosti, a to především rozsáhlou privatizací dříve veřejných institucí.

I v řadách ekonomů (uvedme například jména Josepha Stiglitze, Francise Fukuyamy, Geoffreya Sachse či George Sorose) se ojediněle vyskytly hlasy včasného varování – v některých případech i v ostrém protikladu k dříve prezentovaným stanoviskům. U nás to byl především Ondřej Benáček. Tyto názory však až do vypuknutí krize v roce 2007 akademická

obec odsouvala na okraj svého zájmu – a politická praxe je ignorovala.

Část problémů, které přivodily tento zarážející deficit porozumění problémům soudobé civilizace na straně společenských věd, byla dána jejich rozčleněním a přílišnou specializací. Například rozpadem klasické politické ekonomie na ekonomii a politickou vědu. Jinými slovy: problémy finančního trhu nemohou analyzovat pouze ekonomové, právě tak jako na pokles legitimacy a efektivity veřejných a politických institucí nemohou upozorňovat pouze politologové. Nicméně byla to právě ekonomie, která se více méně úspěšně pokusila obsadit veřejný prostor, v němž společenské vědy analyzovaly dynamiku soudobých společností a snažily se z této analýzy vyvozovat doporučení pro společenskou praxi.³

Moc se mezitím vychýlila ve prospěch globálního kapitálu – a dnes jí není schopna čelit žádná národní vláda. Je příznačné, že osudy vlád jsou stále závislejší na hodnocení stavu jejich veřejných financí privátními ratingovými agenturami. Včetně vlády dosud nejmocnějšího státu světa, USA. Pokusy o regulaci globálního trhu na globální úrovni (jako například záměry nového neformálního sdružení nejmocnějších států světa G20) jsou nesmělé, nacházejí se na samotném začátku. Zde se ukrývá čertovo kopýtko: aktéři globální ekonomiky se už emancipovali natolik, že mají všechny ostatní aktéry, včetně vlád i těch nejbohatších a nejsilnějších států, jako rukojmí, mohou je hrozbou rezignace na příspěvek k naplňování jejich veřejné funkce (nabízet pracovní příležitosti) úspěšně vydírat. Také tak bezostyšně činí. A jak hodlají krizi řešit současné národní politické reprezentace? Zaznamenáváme odstíny v přístupech (USA, Velká Británie, Francie, Německo), ale na prvním místě masivními dotacemi z veřejných rozpočtů pro snaci privátních ekonomických subjektů.

Dochází-li dnes tak rychle k tak obrovským transferům veřejných peněz, nezbývá než se ptát, jak to, že řádově nižší in-

³ Typické je, že Topolánkova, Fischerova i Nečasova vláda ustavily jako svůj poradní orgán Národní ekonomickou radu vlády (NERV). Ta ovšem kromě ekonomiky těmto vládám nabízí rady i v takových oblastech, jako je důchodová a zdravotnická reforma, boj s korupcí, či dokonce formování vztahu ČR k EU...

vestice, potřebné k podpoře rozvoje veřejného sektoru, nebyly v minulosti nikdy k dispozici, naopak se omezovaly a stále větší břímě v uspokojování potřeb se přesouvalo na jednotlivce a rodiny? Vysvětlení je nutno opět hledat v sobeckých ekonomických zájmech těch, kteří chtějí přesunem těchto služeb z veřejného do komerčního sektoru přijít k dalším zdrojům zisku.

Veřejný sektor může být ovšem i přes zřejmou diskreditaci neoliberalismu nyní ohrožen probíhající krizí ještě více než v minulosti touto ideologií samotnou: prostředků bude za jinak stejných okolností méně a veřejných úloh a nároků více.

Výhledy budoucího vývoje se rýsují v nepřítli zřetelných konfiguracích. Jisté je, že bude třeba přijmout závažná politická rozhodnutí na nadnárodní i národní úrovni (regulace globálních finančních trhů, zvýšení daňové zátěže). I tak lze očekávat rostoucí sociální napětí a jím vyvolané politické turbulence, neklid a rychlé střídání politických reprezentací. Klíčové bude, zda se občanům u nás i ve světě podaří zformovat se do účinné politické formace, která by zabránila rozkladu společností více či méně podle latinskoamerického scénáře známého ze 70. až 90. let minulého století.

Co ale může v takové kritické situaci zmocit desetimilionový vnitrozemský státek, který se ještě tak docela neotřepal z traumat způsobených selhávajícím komunistickým režimem – a už se musí potýkat s problémy selhávajícího kapitalismu? Není Česká republika jen kocábkou, pro niž je a bude nejvyšší metou pokoušet se udržet v rozbouřených vlnách globalizujícího se světa prostě a jednoduše jen nad hladinou? Rozhodně jí nepomůže jednostranná sázka na trh nebo na stát.

Není jiné cesty, než nejprve dobře pojmenovat její klíčové problémy, posléze hledat účinné způsoby jejich řešení – a pak už neváhat a pustit se do díla. Naše země za to stojí.

ČÁST DRUHÁ
NAŠE PROBLÉMY...

[2]

DEFICIT INSTITUCIONÁLNÍHO RÁMCE EKONOMIKY

Étos doby je monetární.

Miroslav Purkrábek

Žijeme v době globalizované svobody.

Globalizace spravedlnosti zatím nenastala.

Paul Zullener

Dejme volný prostor působení tržních sil, ekonomika rozkvetne sama, a s ní i společnost. Tato teze, kolovrátkově omílaná „ekonomickými experty“ i novinářskými „komentátory“, tvrdila muziku po celou dobu naší transformace. Po vypuknutí globální krize ovšem poněkud vyšla z módy. Stále ale ovlivňuje myšlení mnoha lidí a rozhodování mnoha politiků.

Globální krize se nás dotýká více, než jsme si byli ochotni připustit. Stephen Schwarzmann, generální ředitel investiční skupiny Blackstone, soudí, že krize „vymazala“ za dobu kratší než 1,5 roku 40 až 45 % světového majetku. Australský premiér Kevin Rudd uvádí, že v jejím důsledku poklesla hodnota akcií o 32 bilionů dolarů, což se rovná hrubému domácímu produktu všech zemí G7 v roce 2008. Od začátku krize zaniklo ve světě 30 až 35 milionů pracovních míst, z toho 14 milionů jen v zemích OECD. Světová zaměstnanost se tak dostala na úroveň před krizí v roce 2005. Světová organizace práce odhaduje, že v rozvojových zemích krize uvrhla do bída na sto milionů lidí.

Vlády nejbohatších zemí světa uvolňují z veřejných rozpočtů astronomické částky na sanaci privátního bankovního a podnikatelského sektoru. Deficit státního rozpočtu v USA činil v roce 2009 9,9 % a v roce 2010 8,8 % HDP. Celkové závazky amerického státu k privátním institucím se vyšplhaly na 13 bilionů dolarů. To je víc, než dosud stály všechny války, které tato země vedla. To vše je přitom sice velmi nákladná a dlouhodobá zátěž veřejných rozpočtů, ale stále jsme jen na začátku hašení propuknuvšího požáru. Odpovědným politikům a jasnozřivým ekonomům (těch ani oněch ale není mnoho) je jasné, že řešení tkví v lepší veřejné regulaci ekonomických aktivit na globální úrovni.

Na úrovni OSN a skupiny G20 a z iniciativy jednotlivých politiků a vlád (nejaktivnější je francouzský prezident Sarkozy) se promýšlejí zásadní proměny globální architektury vládnutí: odpoutání světové ekonomiky od závislosti na americkém dolaru zavedením nové světové rezervní měny; zdanění globálních finančních transakcí (známé jako Tobinova daň); likvidace daňových rájů; koordinovaná regulace finančních institucí v globálním měřítku; prolamování bankovních tajemství k odhalení daňových úniků; regulace platů vrcholných manažerů soukromých i veřejných korporací.

Logickým požadavkem je také posílení regulačních funkcí institucí Evropské unie. Už i britský ministr zahraničí David Miliband vyzval euroskeptiky, aby přestali útočit na fiktivního strašáka federálního Eurostátu. Nemohou mít obojí – chtít jednotný trh a současně být proti institucím, které dbají na dodržování pravidel hry.

Zůstal zde vůbec prostor pro malé státy, jako je ten náš? Můžeme se stát aktivními aktéry tohoto úsilí, nebo musíme jen vyčkávat, zda a jak se dohodnou ti mocnější? Tomuto úsilí můžeme na globální úrovni i my nejvíce prospět (nebo mu naopak uškodit) právě tím, jak aktivně si budeme počínat v rámci našeho členství v Evropské unii. Zatím se k ní představitelé českého státu chovají odtažitě, skoro jako kdybychom udělali chybu, když jsme si v referendu odhlasovali, že do ní vstoupíme. V pozadí je myšlenkový přístup, který se významnou měrou podepsal i na vzniku domácí ekonomické krize z konce 90. let minulého století. Nebude bez zajímavosti si tuto historii krátce připomenout.

Dnes už víme, že kuponová privatizace z počátku 90. let vedla k neefektivnímu výkonu vlastnických práv rozptýlených mezi miliony drobných vlastníků. Hlavním hráčem se staly investiční fondy propojené s polostátními bankami, takže pro úzký okruh vyvolených vzniklo podnikání bez rizika – jejich byly zisky, zatímco státu, nota bene veřejnosti, nám občanům, byly zůstaveny ztráty. Takovéto propojení podniků s bankami a leckdy i politickou mocí vedlo k nevratným ztrátám mnoha produkčních kapacit. Chabá regulace investičních fondů, kapitálového trhu a pojišťovnictví, nedostatky v zákonech o konkursu a vyrovnání a pomalé soudnictví, to vše bylo výhodné

jen pro ty, kdo toho dokázali využít k neproduktivnímu obohacování na úkor zbytku společnosti. Není divu, že si tyto výhody bránili a brání. Používají k tomu donekonečna omílané demagogické odkazy na samoregulační schopnost trhu a škodlivost státu. Přitom šlo o aktivní obcházení nebo přímo zneužívání státní moci, které nemělo s trhem ani s etickým chováním pranic společného. Nedostatečně kontrolované banky, fondy a podniky nakonec zkolabovaly. Bankéři, finančníci, spekulanti mezitím zbohatli a zmizeli za hranicemi, na nás pak zbyla nákladná sanace finančních institucí z veřejných zdrojů a pokrytí dalších ztrát v ekonomice – v celkovém rozsahu přes bilion korun. Jako bychom si vše, co se ve světě děje, odehráli v desetiletém předstihu.

Když však nakonec došlo na tak obrovské transfery veřejných peněz, proč nikdy nebylo možné vydat řádově nižší investice na podporu rozvoje veřejného sektoru? Proč se veřejné investice naopak omezovaly a stále větší břímě nezbytných služeb přesouvalo – a stále přesouvá – na jednotlivce a rodiny? Vysvětlení opět hledejme v úzkých ekonomických zájmech těch, kdo chtěli a chtějí přesunem těchto služeb z veřejného do komerčního sektoru získat další podíl na zisku. Veřejný sektor teď může být i přes zřejmou diskreditaci neoliberalního paradigmatu ohrožen více než v minulosti: potvrzují to faktické kroky Nečasovy vlády v oblasti „úspor“ ve veřejném sektoru, které se s plnou razancí začaly prosazovat od začátku roku 2011. Prostředků bude výrazně méně, zatímco veřejných úloh a nároků více.

Bez strategicky pojaté sociální a hospodářské politiky, bez silného a kompetentního státu, bez elementární míry důvěry mezi politickou reprezentací a občany, bez vynutitelnosti práva a bez účinného boje s korupcí a klientelismem budou formální pokusy o ozdravení institucionálního rámce české ekonomiky jen plácnutím do vody. Budeme jen ještě závislejší na turbulencích vnějšího prostředí, se všemi negativními průvodními jevy s tím spojenými.

[5]

DĚTI, STAŘÍ, DŮCHODY

Kůň je jednou hřtbětem, člověk dvakrát dítětem.

lidové přísloví / teta Kateřina

Starobní penze jsou vynálezem moderní doby. Až donedávna bylo totiž nejspolehlivějším způsobem, jak se na stáří pojistit, mít jednoduše co nejvíc dětí. Právě od nich se očekávalo, že se o své rodiče postarají. Pro děti to nebyla velká zátěž – bylo jich mnoho a rodiče umírali většinou mladí.

Současnost otočila všechno vzhůru nohama. V Evropě i u nás se rodí děti stále méně. Rodiče se naopak dožívají stále vyššího věku. A do zabezpečení ve stáří vstoupil se svými systémy starobního pojištění stát.

V Česku máme průběžný systém povinného sociálního pojištění. Ti, kteří jsou v produktivním věku, platí svými příspěvky na důchody stávajícím penzistům. Až se sami ocitnou v důchodu, očekávají, že jim budou na důchody platit ti, kteří v mezidobí dospějí a budou vydělávat. Tohle očekávání se ale nemusí naplnit – právě proto, že poměr těch, kteří do systému platí, a těch, kteří z něj své penze pobírají, se stále zmenšuje.

Stárnutí populace by se ještě dalo zvládat zvyšováním počtu let, které musí člověk odpracovat, aby měl na důchod nárok, a také věkové hranice odchodu do důchodu. To se u nás i děje. Jak si ale poradit s tím, že se rodí stále méně dětí?

Pes je zakopán v tom, že tento systém masivně a nespravedlivě protěžuje ty, kteří do systému nepřispívají tím, že by vychovali budoucí plátce svých důchodů – svoje vlastní děti.

Lze si to představit asi takto. Mějme paní Červenou a paní Černou. Paní Červená vychovala syna a dceru, paní Černá děti neměla. Obě odešly do důchodu v době, kdy děti paní Červené začaly vydělávat a tedy i přispívat do průběžného důchodového systému. Jejich příspěvek se tedy rozdělí mezi paní Červenou a paní Černou, i když paní Černá se na jejich výchově vůbec nepodílela. Paní Červená ale musela navíc vynaložit na výchovu svých dvou dětí přibližně šest milionů korun, které mohla paní Černá naopak investovat do zajištění svého stáří – nákupem bytu či jiné nemovitosti, penzijním připojiš-

těním, nebo si je jednoduše uspořila. Paní Červenou starost o její děti navíc mohla omezovat v dalším vzdělávání a kariéře... Paní Černá se tedy jeví jako osoba, která z takto nastaveného systému profitovala, a to značně a nespravedlivě, zatímco paní Červená na něj doplácela.

Jistě to není jediná příčina toho, proč se u nás rodí stále méně dětí. Bez snížení této zásadní disproporce se ovšem jakákoli důchodová reforma mine účinkem. Jak vtipně poznamenal jeden francouzský specialista na důchody, jediný rozumný způsob, jak řešit problémy důchodových systémů, je mít dostatek dětí. Francii se to díky štedře dotované a po desetiletí propracované rodinné politice daří – nejlépe v celé Evropě.

Jak systém reformovat tak, aby nevedl k perverzní motivaci děti nemít? Odpověď zní: prémiovat ty účastníky systému, kteří do něj přispívají nejen peněžními příspěvky, ale i péčí o přispěvatele budoucí – o děti. Chápat péči o děti jako další významnou formu podpory starobního pojištění.

Už dnes existuje podpora pro paní Červenou a jí podobné mámy v tom, že mohou odejít do důchodu o pár let dřív. To ale není nejvhodnější způsob, neboť těžko ovlivňuje rozhodování o rodičovství v mladém věku. Nejlépe by asi fungovalo premiování příspěvků do důchodového systému odvozené od počtu vychovávaných dětí, tedy čím více dětí, tím vyšší započítané příspěvky (nebo tím nižší faktické odvody se započítáním původní výše odvodu). Také je možno započítávat všem osobám po dobu jejich mateřské či rodičovské dovolené do důchodových nároků průměrný plat. Věci veřejné navrhly v rámci diskuse k důchodové reformě ustavení Generačního fondu: jakmile by se plátcí sociálního pojištění narodilo dítě, získal(a) by nárok na výplatu části jí(m) naspořených prostředků. Polovina by byla vyplacena jednorázově jako plně zásluhové porodné, druhá polovina postupně jako plně zásluhové přídavky na dítě do 18 let věku. Zároveň by se plátcí snížily odvody do Generačního fondu. Při dalších dětech by se postupovalo analogicky.

V některých zemích řeší tento problém i mimo důchodový systém jako takový – například štedrou a univerzální státní finanční pomocí rodinám s dětmi (u nás bychom se tím jen

vrátili k principu vyplácet dětské přídavky všem rodičům bez rozdílu, který jsme opustili v roce 1995) a rozvinutou sítí veřejných služeb péče o děti. Nejlepší by ovšem byla kombinace různých přístupů. Aby se rodiče kromě radosti z dětí mohli bez obav radovat i z výhledu na zajištěné stáří...

[14]

NEJLEPŠÍ STÁT - ŽÁDNÝ STÁT, NEJLEPŠÍ DANĚ - ŽÁDNÉ DANĚ!

Kde schází myšlenky, tam vládnou příšerky.

Johann Wolfgang Goethe

Jak ve svém posledním blogu na serveru Aktuálně.cz upozornil zesnulý Jiří Dienstbier st., v programovém prohlášení Nečasovy vlády ze srpna roku 2010 čteme hned na první straně: „...jen podnikatelský sektor je tvůrcem bohatství společnosti, ne stát.“ Je tedy jasno: čím méně státu, tím lépe! Stát je jen balvanem na bedrech podnikajících jedinců. A s ním i daně, které vybírá, aby mohl existovat – a nemístně omezovat a zatěžovat podnikající občany...

Nečasova vláda je v tomto směru ovšem jen důstojnou pokračovatelkou své předchůdkyně – vlády Mirka Topolánka. Byla to jeho vláda, která zrušila progresivní zdanění příjmů, zvedla nižší sazbu daně z přidané hodnoty, začala přitvrzovat podmínky podpory v nemoci a nezaměstnanosti, „zdanila“ registračními a dalšími poplatky zdravotní péči, za kterou se do té doby nic neplatilo, a různými úlevami podnikatelskému sektoru – včetně dalšího poklesu sazby korporátní daně a paušálního prominutí placení DPH při nákupech nových firemních vozů – zároveň utahovala kohoutky příjmům státního rozpočtu a vytvářela tak uměle situaci, v níž se pro řešení veřejných úkolů akutně nedostává zdrojů. Náměstek ministra financí Peter Chrenko, který byl za danou agendu tehdy odpovědný, se dokonce uchýlil k výroku, že nepřímé daně jsou nejspravedlivější, neboť každý si pouze mírou své spotřeby rozhoduje o tom, kolik státu na daních zaplatí!

To však byla stále pouhá předehra k tomu, co přichystala občanům této země vláda Petra Nečase. Ta je, jak o sobě ostatně sama prohlašuje, vládou rozpočtové odpovědnosti. Jak se tedy toto pojetí vládní odpovědnosti, soustřeďující se téměř bez výjimek na škrzení veřejných výdajů, aniž by byla zvažována možnost vylepšit příjmovou stránku veřejných rozpočtů i jinak než jen utahováním opasek samotným občanům, promítne do životních podmínek lidí?

Podle již schválené malé novely důchodů, reagující na nález Ústavního soudu, budou budoucím statisícům důchodců v rozsáhlém středním pásmu pracovních příjmů ubrány z nově vyměřených důchodů měsíčně stovky, aby tisícům nových důchodců v nejvyšších příjmových kategoriích mohly být přidány měsíčně tisíce. Celkově přece nelze na důchody přidat navíc ani korunu!

Statisícům rodin s příjmy těsně nad úrovní životního minima – jedná se přitom především o neúplné rodiny s nezaopatřenými dětmi – byl od ledna 2011 odebrán sociální příspěvek. Mnohé děti i jejich rodiče pošle toto opatření do pásma živoření.

Příspěvek na péči o osobu blízkou, který snižuje stres pečovateli (většinou žen) související s časově i finančně náročnou péčí o osoby, které se už o sebe nemohou postarat samy, klesl v nejrozšířenější první kategorii z původních dvou tisíc na osm set korun.

Všem, kteří pracují ve veřejném sektoru, dala také Nečásova vláda naprosto jednoznačně najevo, že oni přece nejsou tvůrci bohatství společnosti. Ubírá miliardy na platech lékařů, sociálních pracovníků, vysokoškolských učitelů, policistů, vojáků, hasičů, kulturních pracovníků a desetitisíce jich posílá rovnou na dlažbu. To způsobí nejen rozvrat rodinných rozpočtů jejich domácností, ale i další omezování rozsahu a kvality veřejných služeb – péče o zdraví, vzdělávání, sociální péče, kultury, ale i bezpečnosti. A další růst už tak vysoké a chronické nezaměstnanosti. Ale ať se nediví. Nejsou přece podnikatelé...

A to nemluvíme o takzvané „povodňové“ dani,¹⁵ kterou vláda „spravedlivě“ zatížila – snížením slevy na dani z příjmu o dvanáct set ročně – stejně jak lidi s nízkými, tak s vysokými příjmy. Ostatně proč ne, když už tu máme rovnou daň z příjmu, která navíc perverzně klesá těm s příjmy nad šestinásobek průměrného příjmu – z toho, co nad to jest, už nemusejí odvádět zdravotní a sociální pojištění a tyto částky se jim tedy nezapočítají ani do tzv. superhrubé mzdy.

¹⁵ Snížení slevy na dani z příjmu vláda zdůvodnila potřebou mimořádné pomoci oblastem postiženým povodněmi.

Zpřísnění podpory stavebního spoření, další – kolikáté už – zpřísnění podmínek výplaty podpor v nezaměstnanosti, omezení porodného jen pro rodiny s příjmy do 2,4 násobku životního minima, výrazný pokles výše rodičovského příspěvku ve čtyřleté variantě, deregulace nájmu atd. atp. ostatně dále dokresluje, na čí úkor hodlá vláda „rozpočtové odpovědnosti“ řešit deficit příjmů ve státní kase.

Všem těmto „reformám“, ať už vzešly z kadlubu Topolánkovy, nebo později Nečasovy vlády, nelze upřít jedině: vnitřní konzistenci, motivovanou ve světě již odepsanou neoliberalní doktrínou Washingtonského konsenzu z počátku 90. let minulého století. Tato logika nemá chybu. Cituji znovu z interview s bývalým náměstkem ministra financí Peterem Chrenkem: „... začíná se vždy u optimálního (daňového) systému, poté následují politické kompromisy a nakonec je to o tom, kde se vezmou chybějící peníze.“ Pomněte: dokonalý nástroj je důležitější než to, jak zasáhne do života lidí...

Není obtížně předvídat dlouhodobější důsledky realizace této „reformy“ v Česku:

- další chátrání, rostoucí finanční podvyživenost veřejného sektoru: zdravotnictví, školství, sociálních služeb (kde jsou ostudně nízké platy už dnes), výzkumu a vývoje, dopravní infrastruktury, kultury a bezpečnosti;
- další rozevírání nůžek mezi bohatými a chudými, nahrávající především radikálům a populistům.

Reformě daňového a sociálního systému v podání posledních dvou českých pravicových vlád lze vytknout jedině – není důsledná. Nejčistším řešením by přece bylo stát a spolu s ním i daně zrušit úplně. Konečně by byl každý podnikatel odpovědný jen sám za sebe, nezotročován příživnickým státem, nezatěžován vyplňováním daňových formulářů, nefrustrován pomyšlením na příživnické socky okrádající jej o jeho těžce vydělaný peníz!

ČÁST TŘETÍ
...A JAK JE ŘEŠIT

[1]

HOSPODÁŘSKÝ RŮST - NEBO KVALITNĚJŠÍ ŽIVOT PRO NÁS A NAŠE POTOMKY?

Současné trendy směrem k demokracii a trhu mohou být prospěšné za předpokladu, že dva druhy zpětných vazeb vycházejících od jednotlivců - hlasy a ceny - nebudou zkreslené, například volby nebudou zkorumpovány a ceny budou zahrnovat sociální a environmentální náklady.

Hazel Handerson

Říkám ano tržní ekonomice, ne tržní společnosti.

Lionel Jospin

Hrubý domácí produkt (HDP), dosud nejčastěji užívaný indikátor hospodářského a sociálního pokroku, je pro hodnocení úspěšnosti jednotlivých zemí v mezinárodní soutěži nevhodný. Shodla se na tom komise odborníků, vedená Josephem Stiglitzem a jmenovaná *enfant terrible* evropské politiky, francouzským prezidentem Nicolasem Sarkozym. Komise, v níž najdeme i další světoznámá jména z oblasti sociálních věd, Kennetha Arrowa, Anthony Atkinsona či Roberta Putnama, vydala zprávu, bořící některé mýty a nutící revidovat tradiční přístupy k měření ekonomického rozvoje a sociálního pokroku.

Tito odborníci tvrdí, že dosavadní způsoby řízení hospodářství a sociálního rozvoje, založené na HDP, nedokázaly čelit globální krizi a připomínaly pilota, snažícího se udržet kurs letu bez spolehlivého kompasu. Nabízejí způsob, jak tento ukazatel v nelehkém rozhodování o směřování společnosti nahradit výrazně lepším vodítkem.

I když uznávají, že hrubý domácí produkt vypovídá o hospodářské prosperitě, ukazují, že tak činí skutečně jen hrubě. Jsou-li v zemi chronické dopravní zácpy, zvyšuje to spotřebu paliva a tím i HDP, nikoliv kvalitu života jejích obyvatel - a navíc to poškozuje životní prostředí. Souvislost HDP a výše v zemi skutečně spotřebovávaných zdrojů není jednoznačná. Ukazuje to případ Irska, které se v růstu a úrovni HDP vyšplhalo na špici evropských zemí, nicméně v zemi samotné z něj

například v roce 2007 zůstalo jen 75 %, zatímco ve Francii 86 % a v USA 89 %. Zbytek, rozdíl mezi hrubým a čistým domácím produktem, odčerpaly nadnárodní firmy do zahraničí jako svůj zisk. Důležitá je tedy informace o zdrojích v dané zemi skutečně spotřebovaných. A také o tom, zda a jak se tato spotřeba promítla do životního standardu samotných obyvatel. Podstatné je i to, jak se o vyprodukované zdroje nakonec podělí jednotlivé domácnosti – jinými slovy, jak velké jsou rozdíly v jejich příjmech, spotřebě a následně i majetku. Jednu z příčin hospodářské krize vidí v tom, že jak politici, tak byznysmeni se nesoustřeďovali na správnou množinu statistických ukazatelů: zatímco HDP v letech 2004–2007 utěšeně rostl, za lesklou fasádou tohoto „růstu“ zrála nejhorší poválečná hospodářská krize, jejíž konec je v nedohlednu.

K jakým zásadním doporučením Joseph Stiglitz a jeho kolegové dospěli?

- Posun důrazu z měření produkce k měření kvality života současné a budoucích generací, to jest k širšímu konceptu sociálního pokroku.
- Odlišení kvality života současné generace na jedné straně (čerpající zdroje tady a teď) a udržitelnosti života generací příštích (vitálně závislé na zásobách budoucích zdrojů) na straně druhé.
- V měření materiálního životního standardu se přeorientoval z měření produkce na měření příjmu, spotřeby a dostupných zdrojů jednotlivců a domácností. Ty jsou úzce vázány na čistý domácí produkt a reálný příjem a spotřebu domácností. Sledovat přitom nejenom průměry a mediány, ale také situaci na dně a na vrcholu žebříčku příjmů a spotřeby. Nerovnosti v podmínkách lidského života ovlivňují jeho kvalitu u všech sociálních skupin.
- Kvalita života závisí jak na ekonomických zdrojích, tak na dalších zdrojích dobrého života: co lidé dělají a co mohou dělat, jak se cítí, v jakém životním prostředí žijí. Zde vystupují do popředí ty aspekty dobrého života, které zprostředkovává především veřejný sektor: vzdělávání, zdravotní a sociální služby, bezpečí veřejných prostranství, dostupnost slušného bydlení i nižším příjmovým skupinám. Podstatným prvkem je také možnost vydělat si na živobytí prací.

- Ve sledování udržitelnosti je nutné měřit zásoby fyzického, přírodního, lidského a sociálního kapitálu.
- I u takových komplexních jevů, jako je kvalita života a jeho udržitelnost, je nutno usilovat o jejich vyjádření v souhrnných indexech. Zároveň je nutno sledovat jejich jednotlivé složky, které mohou napomáhat při formování specificky zaměřených veřejných politik.

To všechno jsou náměty, které už od roku 2001 ve svých publikacích nabízí a rozvíjí i naše pracoviště, *Centrum pro sociální a ekonomické strategie Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy*. Kvalitu života a jeho udržitelnost považujeme za základní hlediska, podle nichž je třeba hodnotit vývojové trendy české společnosti, a také za rámec pro hodnocení postavení země v kontextu ostatních vyspělých zemí.

Vztah kvality a udržitelnosti života si můžeme představit na smyšleném příkladu chování skupiny lidí na malém ostrově, zcela odloučeném od zbytku civilizace. Tito lidé mohou výrazně zvýšit kvalitu svého života v přítomnosti neomezovanou spotřebou všech dostupných zdrojů (především rostlinného, živočišného a minerálního původu), nicméně s fatálními důsledky pro možnost svého přežití v dlouhodobé perspektivě (především v důsledku vyhynutí vitálně důležitých rostlinných a živočišných druhů). Nebudou-li tedy schopni omezit svoji spotřebu v současnosti tak, aby nepodřáli reprodukční možnosti prostředí, v němž žijí, jejich malá ostrovní civilizace se tím sama odsuzuje k zániku v blízké či vzdálenější budoucnosti. Jediné, co je třeba si uvědomit, je, že celá planeta Země je ve vesmíru jen takovým nepatrným ostrůvkem, na kterém je budoucnost lidské civilizace naprosto závislá...

Kritérium kvality života a jeho udržitelnosti doporučujeme uplatňovat jako hodnotovou kotvu pro rozhodování politiků i veřejnosti o alternativách budoucího vývoje země, pro strategické uvažování o dalším možném a žádoucím rozvoji společnosti. Zveřejnění Stiglitzovy zprávy bylo pro nás velkým zadostiučiněním i proto, že u nás doma byla a je odezva na tyto naše návrhy ze strany politiků zatím minimální...

Stiglitzova komise také doporučuje, aby jednotlivé země ustavily kulaté stoly, které by měly diskutovat a posléze doporučit indikátory hospodářského a sociálního pokroku vhodně

vypovídající o kvalitě života a jeho udržitelnosti, a iniciovat doplnění stávajícího statistického sledování o ty položky, které z hlediska strategických potřeb a strategického řízení země doposud scházejí. Umíte si představit českého premiéra, který by se osobně zasadil o to, abychom se tímto doporučením začali řídit i v české kotlině?

[2]

OBNOVA A PODPORA VEŘEJNÉHO SEKTORU A VEŘEJNÝCH SLUŽEB

Krm kozu jako králíka a doj ji jako krávu.

Vtip o nové soustavě řízení za socialismu

Nemůžeme mít švédské výdaje a anglické daně.

Eduard Janota

V listopadu 1989 stávkovali studenti až do prosince, aby si pojistili nikoliv kosmetické, ale zásadní změny politického systému.

V posledních letech se nespokojenost s poměry, hraničící se stávkami a jinými formami protestů, projevuje v mnoha různých kategoriích zaměstnanců: hasiči, dopraváci, vědci, učitelé, lékaři. Nejen lékaři, ale i sestřičky odjíždějí na lépe placená místa do zahraničí, nebo se po nich aspoň poohlízejí. Státní rozpočty přidělují rok od roku méně neziskovkám, které jediné jsou schopny a ochotny – navíc s velkým přídatkem dobrovolné práce poskytované zdarma – zabezpečit služby těm nejslabším a bezmocným. Policisté, kterým zákon stávkovat zakazuje, podepisují petice nebo hlasují nohama: odcházejí.

Všichni byli znechuceni tím, jaké poměry panovaly na plzeňské právnické fakultě. Právem. Jen málokdo si však tyto poměry uměl, tak jako to učinil předseda Ústavního soudu Pavel Rychetský, dát do souvislosti nejen s morálními prohřešky a pravděpodobně i protizákonným jednáním zúčastněných, ale také s tím, že dnešní financování vysokoškolského vzdělávání hraničí s evropskou ostudou a nedává kvalifikovaným pedagogům šanci mít bez existenčních starostí jednoho zaměstnavatele – jen tu svoji *Alma Mater*.

V roce 2009 došlo k dalšímu omezení podpory v nezaměstnanosti, které nutí některé kategorie nezaměstnaných už po několika měsících předstírat, že vedou život důstojný člověka – s existenčním minimem 2 020 Kč měsíčně.

Kde hledat společného jmenovatele takového vývoje? Především v podcenění významu veřejného sektoru v celém po-

listopadovém vývoji země. V neustálém omezování podpory služeb v Evropě tradičně dotovaných především z veřejných zdrojů – zdravotní a sociální péče, vzdělávání, veřejné dopravy, vědy a výzkumu, bezpečnosti, zaměstnanosti, kultury... Neoliberalní vidění světa, mantra privatizace jako léku na všechny neduhy společnosti, praktické prosazování teze, že jen podnikatelský sektor je tvůrcem bohatství společnosti, nekompetentnost politiků a úředníků (kombinovaná začasť s korupčním jednáním), to vše se přičinilo o to, že se český veřejný sektor ocitl ve vážné, byť doposud ne všem a všude na první pohled zjevné, krizi. Bude-li cesta z krize hospodářské a z deficitů veřejných rozpočtů ordinována znovu nebo především neoliberálními doktrináři, dočkáme se i stávký generální.

Dlouhodobě účinnou, byť nesnadnou, cestou k zásadnímu řešení je přijetí strategie obnovy a podpory veřejného sektoru. Tato strategie musí jasně deklarovat nezastupitelnost tohoto sektoru v zajišťování základních práv a svobod občanů. Musí konkretizovat, jakým způsobem český stát zajistí, aby se ústavní *Listina základních práv a svobod* a další mezinárodní závazky České republiky v této oblasti vůči Evropské unii, Radě Evropy a Organizaci spojených národů v praxi také realizovaly. Musí definovat obrat v příslušných veřejných politikách. V neposlední řadě pak musí zaručit dostatečnou výši veřejných rozpočtů na zajištění odpovídajících veřejných a sociálních služeb. To se v případě České republiky neobejde ani bez výrazného zvýšení souhrnné daňové kvóty.

Základní rovnice, kterou řešíme, není co nejvíce snížit daně – a posléze přemýšlet, jak rozdělit tenčí se výnosy z nich. Rovnici je třeba psát takto: existuje jistá suma veřejných úkolů, které je nutno řešit tak, aby se zvyšovala kvalita života a nezhoršovaly parametry jeho udržitelnosti. Nyní hledejme a zajistíme dostatek zdrojů, aby tyto veřejné úlohy mohly být úspěšně realizovány. Samozřejmě je přitom investujme tak, aby byly vynaloženy co nejefektivněji, s co nejvyšší přidanou hodnotou. Nezapomínejme přitom na to, že se efekty mohou často plně uplatnit až po letech – jako je tomu právě v případě péče o zdraví, vzdělání či bezpečnosti občanů!

ČÁST ČTVRTÁ
ZNEPOKOJENÍ JE OPRÁVNĚNÉ

[1]

ŽIJE SE NÁM LÉPE, ALE SPOKOJENÍ BÝT NEMŮŽEME¹⁷

O geologii se začínáme zajímat až po zemětřesení.

Ralph Waldo Emerson

Čechy - země věčných začátků.

Václav Černý

MARIE FLEISSIGOVÁ: Už více než dvacet let si připomínáme 17. listopad 1989 jako výročí začátku zásadních proměn české společnosti, kdy jsme u nás obnovili tržní hospodářství a také položili základy k obnovení nebo vybudování demokracie. S jakými výsledky to podle vás bylo a jakými úskalími jsme prošli?

MARTIN POTŮČEK: Když to vezmeme na obecné úrovni, tak se náš život výrazně zlepšil. Když kvůli ničemu jinému, tak kvůli jednomu velmi hrubému indikátoru, kterým je růst střední délky života. Před listopadem 1989 jsem pět let působil v Ústavu sociálního lékařství a organizace zdravotnictví, kde jsme měli na starost zkoumání vlivů na zdraví obyvatelstva a prognózy jeho vývoje. Už v polovině 80. let bylo zřejmé, že státní socialismus u nás lidskému zdraví nepřeje, třebaže ve srovnání se střední délkou života v Rakousku. Ještě po 2. světové válce tam lidé umírali dříve než v českých zemích, ale od 60. let 20. století se karty obrátily.

Jak známo, střední délka života se za posledních dvacet let u nás výrazně zvýšila – žijeme déle a lépe. Samozřejmě to nepatří vždy a pro všechny. V průběhu oněch dvaceti let jsme udělali i mnoho chyb, z nichž některé nebyly nevyhnutelné, neboť jejich důsledky byly nasnadě. Jinde nebylo zbytí, nebyl čas na zevrubné rozbory, postupovali jsme metodou pokusu a omylu.

Nazvala jste ten stav budováním demokracie. Naprosto bych se ztotožnil s tím, že jsme vybudovali základy demokra-

¹⁷ Rozhovor s redaktorkou Marií Fleissigovou pro časopis 3. lékařské fakulty Univerzity Karlovy *VITA NOSTRA REVUE*, roč. 18, 4/2009, s. 27–33. Upraveno, aktualizováno.

tického politického uspořádání. Robustní a fungující demokracií nicméně nejsme. Máte pravdu i v tom, že jsme formovali podmínky pro fungování tržní ekonomiky. Velký deficit polistopadového vývoje ale spočívá v tom, že se nám nepodařilo spolu s institucemi politické demokracie a tržního hospodářství rozvíjet sociální stát, schopný zajistit sociální práva a uspokojovat oprávněné potřeby lidí. Zejména po volbách v roce 1992 převážil zúžený názor, že s nástupem volného trhu se všechno ostatní dostaví jaksi samo, automaticky.

MARIE FLEISSIGOVÁ: V této souvislosti se často připomíná rčení, že ekonomové musí utíkat před právníky, před zákony. Ale neutíkali ekonomové také před sociology?

MARTIN POTŮČEK: Koncem 60. let byla sociologie u nás i na Západě velmi populární. Naproti tomu už v 80. letech se vzedla vlna neoliberalismu a neokonzervatismu, tehdy především v USA s prezidentem Ronaldem Reaganem a v Británii s premiérkou Margaretou Thatcherovou. Tato vlna nás zasáhla naplno začátkem 90. let – souběžně se začátky české transformace. Také u nás se tehdy prosadil výklad založený na zúžené chápání ekonomii, ignorující širší politické, sociální, environmentální a hodnotové souvislosti. Ne všechny postkomunistické země se ovšem vydaly tímto směrem. Mám na mysli Slovinsko, kde v průběhu privatizace nedošlo k žádným větším ztrátám a také základní funkce sociálního státu zůstaly zachovány. Charakteristické je, že v 90. letech tam polovinu vlády tvořili právě – absolventi sociologie. Pravda, jsou i země, kde proces destrukce sociálního státu postoupil ještě dále než u nás – například v Maďarsku, na Slovensku či v Rumunsku. Náš sociální stát přežívá, ale je velmi oslabený a ve výhledu budoucích let i ohrožený.

MARIE FLEISSIGOVÁ: Jako negativní jev bychom snad měli připomenout rozevírání nůžek mezi chudými a bohatými.

MARTIN POTŮČEK: To bezprostředně souvisí s kapacitami sociálního státu, s tím, jaké služby poskytuje, jaká je dávková podpora nebo daňové úlevy. Jsou to znepokojivá čísla. Když se podíváme na 27 zemí EU v roce 2008, tak na zdravotnictví a sociální služby se zde v průměru vydělovalo 26,4 % hrubého domácího produktu. U nás to bylo jen něco přes 18 %. Ten rozdíl, oněch 8,4 %, se musí projevit v podfinancování zdravot-

nictví, vzdělávání, sociálních služeb, penzijního systému, ale i kultury a bezpečnosti, prostě všech sfér, kde veřejný sektor má mít hlavní slovo, aby služby mohly být poskytovány spravedlivě a efektivně.

MARIE FLEISSIGOVÁ: Neměly by mít takové záležitosti, jako jsou sociální služby, na starost spíš charitativní organizace? A soukromý sektor?

MARTIN POTŮČEK: Určitě jsou důležitou složkou poskytování služeb, v tom nesouhlasím s politiky, kteří tvrdí, že za tuto stránku podpory jednotlivců a rodin by měl mít odpovědnost jedině stát. Na druhou stranu jsou dnes společnosti tak komplikované, diferencované, a neformální sociální sítě tak oslabené, že řádná regulace a zčásti i zajištění sociálních služeb právě veřejnou správou a jejich financování z veřejných prostředků jsou pro zaručení základních sociálních práv nezbytné. Charita mohla být jediným zdrojem opory v době, kdy potřeb, ale i zdrojů bylo podstatně méně. A kdy navíc byl život mnohem přehlednější, než je dnes – ten, kdo byl chudák, byl více na očích.

MARIE FLEISSIGOVÁ: Myslíte tím, že lidé nechodí polonazí, děti nejsou otrhané, hladové, že nežijí v pastouškách?

MARTIN POTŮČEK: Velmi překerní je například situace matek samozivitelek. Ne že by děti umíraly hladem, ale je překerní v tom smyslu, že je téměř nemožné, aby si matky stihly vydělat na živobytí a navíc pečovat o děti a dopřát jim zájmové kroužky, sportovní výbavu, přístup k internetu a další věci, které dnes průměrné dítě v úplné rodině považuje za samozřejmé. Bude-li ovšem pokračovat další omezování sociální podpory neúplným rodinám s dětmi (což se například stalo rozsáhlým omezením příjemců sociálního příplatku od ledna 2011), bude docházet i k případům chronické podvýživy. Uvedené okolnosti tyto děti znevýhodňují na celý život, velmi to zužuje prostor jejich životních šancí. Právě tato málo viditelná část populace – a s politováním musím konstatovat, že stále více se do této kategorie dostávají i někteří důchodci – není na tom sice tak, že by umírala hladem, ale jejich životní podmínky už se nedají nazvat důstojnými. A to nemluvím o extrémě, jako je rostoucí počet bezdomovců...

MARIE FLEISSIGOVÁ: Často vídám vaše příspěvky na blogu na serveru Aktuálně.cz. Nemám sice sílu číst všechny diskuse, ale

povšimla jsem si, že mnozí debatěři vás kritizují a tvrdí, že lidé, když budou chtít, tak se jistě dovedou postarat o sebe sami.

MARTIN POTŮČEK: No tak to vykládejte nezaměstnaným v místech, kde se na jedno neobsazené místo hlásí přes padesát zájemců! To je právě to neoliberační dogma, že kdo chce, tak se o sebe může (a tedy i musí) postarat sám. Jak se ukazuje, tržní hospodářství není samo o sobě schopno generovat dostatek pracovních příležitostí. Není náhodou, že právě země, jako jsou Holandsko, Dánsko nebo Rakousko, které se s nezaměstnaností vypořádávají v Evropě nejlépe, mají silný sociální stát a rozvinuté služby zaměstnanosti. U nás máme nezaměstnanost výrazně vyšší, a na politiku zaměstnanosti, to znamená nejenom na dávky v nezaměstnanosti, ale i na aktivní přípravu pracovní síly a podporu nových pracovních příležitostí, vydáváme nesrovnatelně méně! Jsem si jist, že velká většina nezaměstnaných by ráda pracovala, jen kdyby dostala příležitost.

MARIE FLEISSIGOVÁ: Jako bych vás slyšela: jenže vykládejte to těm neoliberačním! Teď jsme v období krize, na její příčiny se na ně lze dívat ze dvou pohledů – buď že bylo příliš mnoho regulace, nebo že regulace bylo málo. Co o tom soudíte vy?

MARTIN POTŮČEK: Všechny solidní rozbor, nikoliv tedy pouhé ideologické řečičky, vedou k závěru, že to byl nedostatek regulace nově vznikajících institucí a produktů globálního finančního trhu, který nakonec způsobil jejich kolaps a rozpoutal následnou řetězovou reakci. Když někdo říká opak, nemohu se ubránit dojmu, že už je příliš ve službách úzkých ekonomických zájmů nebo (to v lepším případě) v zajetí ideologického kliše, než aby byl schopen a ochoten vnímat odlišný názor. Pokud jde o podobu krize – nikoliv její příčiny, ale podobu –, je to hůl o dvou koncích. Na jednom jejím konci můžete šetřit tam, kde výdaje jsou větší než příjmy, a na druhém konci můžete zvýšit příjmy tak, aby odpovídaly vašim výdáním. Pravá část politického spektra chce strašně moc šetřit, zatímco levá část politického spektra upozorňuje, že problémem je nedostatek příjmů. Podíváme-li se na vývoj daní od roku 1993, tak zjistíme, že daň ze zisku podniků, která činila ještě v roce 1992 55 %, poklesla v roce 2009 na 21 % a v roce 2011 na 19 %. Tedy asi jen na třetinu toho, co ještě před necelými

dvaceti lety. Nedosti na tom: horní hranice zdanění příjmů fyzických osob, která činila v roce 1993 47 %, poklesla se zavedením rovné daně v roce 2008 nominálně na 15 % (fakticky na necelých 23 %), tedy na polovinu. Byly to především – i když ne výlučně – pravicově orientované vlády, které daně tlačily dolů se zdůvodněním, že čím nižší daně budou mít podniky a pracovníci, tím se nám nakonec všem bude dařit lépe, protože ekonomika bude vzkvétat. Musím sice přiznat, že tato politika přinesla jisté stimuly pro rozvoj ekonomiky, ale zároveň splaskávaly a děravěly měšce, z nichž se financují veřejné programy. Takže je to věc velké diskuse a následného politického rozhodnutí. Naše země velmi zanedbala příjmovou stránku veřejných rozpočtů – mohl bych to dokumentovat na datech v evropském i ve světovém měřítku.

MARIE FLEISSIGOVÁ: Uveďte, prosím, alespoň nějaký příklad.

MARTIN POTŮČEK: Vy vydáváte časopis na lékařské fakultě. Vezměme tedy výdaje na zdravotnictví. V Čechách se pohybují od roku 1993 kolem 7 % HDP. Evropské země na západ od našich hranic mají ten podíl znatelně vyšší. Některé 9 %, jiné ještě výrazně vyšší: například sousední Německo a Rakousko přes 10 %, USA, což je specifická země, v roce 2009 dokonce 17,6 % HDP. Naše zdravotnictví stále nemá tolik peněz, kolik by potřebovalo – je prostě chronicky podfinancováno. Zdražují léky, přístrojová technika – a platy zdravotnického personálu se ani po dvaceti letech stále ještě nevzpamatovaly z jejich uměle udržované nízké úrovně z dob před listopadem 1989. To vede k rostoucí nespokojenosti lékařů a dalších pracovníků ve zdravotnictví a k odsávání dalších prostředků přímo z kapes občanů. Podíl toho, co platíme na zdravotní péči z vlastní kapsy, nikoliv z veřejných zdrojů, se rok od roku zvyšuje. Ještě v roce 2000 to bylo jen 9 %, v roce 2009 ale už přes 16 %. Takže i u nás začíná rozhodovat o tom, zda bude někomu poskytnuta taková péče, jakou si jeho či její zdravotní stav vyžaduje, také obsah jeho či její peněženky...

MARIE FLEISSIGOVÁ: Dočetla jsem se, že se přitom hlavně zvedly výdaje na léky, že jsou mnohem dražší.

MARTIN POTŮČEK: To je další příklad deficitu státní regulace. Proč ve Švédsku platí stát i občané za stejný lék méně než Češi? Prostě proto, že si stát ponechal monopol na distribuci léčiv

a farmaceutické firmy, které mají přirozenou potřebu prodávat léky co nejdráže, mají zároveň přirozenou potřebu mít co nejširší trhy, takže si takového zákazníka, jako je bohaté osmimilionové Švédsko, nemohou dovolit ignorovat. Stát má mnohem větší sílu při vyjednávání nákupních cen než několik set nemocnic a tisíce lékáren, které nakupují ve velmi pluralitním systému – a když navíc stát nedokáže potlačit různé korupční praktiky. Nedostatek regulace při nákupu léků tak vede k tomu, že v nákladech na zdravotní péči je podíl nákladů na léky u nás dvojnásobně vyšší než v západní Evropě.

MARIE FLEISSIGOVÁ: Pane profesore, můžete nějak předpovědět, jak se bude – nebo jak by se měla – řešit současná krize?

MARTIN POTŮČEK: Zatím ještě není úplně jasná ani její povaha, ani její příčiny. To, co jsem uvedl jako jednu z příčin krize, nedostatečná regulace finančních trhů, to je jenom část obrazu. Uvedl bych ještě jeden aspekt: globální ekonomika se v posledních dvaceti letech emancipovala z regulačního rámce národních států. Západní státy po 2. světové válce prosperovaly mimo jiné proto, že měly národní ekonomiku víceméně pod kontrolou. Kontrolovaly měnu, export, import, cla, realizovaly rozsáhlé veřejné zakázky atd., a to jim umožňovalo pružně a dostatečně reagovat na změny v hospodářské a sociální situaci. Dnes tyto možnosti s globalizací vyprchávají a národní státy mohou stále méně ovlivňovat to, co se v ekonomice děje. Když se nějaké nadnárodní společnosti zdá, že výroba v jedné zemi je příliš drahá, nemá problémy přesunout výrobu do země s lacinější pracovní silou. Takže zde vzniká velký nepoměr mezi regulačními možnostmi národních států a operačním prostorem globální ekonomiky, nadnárodních firem. To si odpovědní světoví státníci uvědomují. Viz prohlášení francouzského i amerického prezidenta, a do jisté míry i závěry z jednání nově vzniklých uskupení, představujících zárodky globálního vládnutí. To je například pravidelné setkávání vládních představitelů dvaceti nejvýznamnějších států světa, nazývané G20. Je to jedna z cest, jak trochu lépe zvládat ohrožení, která vyplývají z nedostatečné globální regulace ekonomického života. Není to jediná cesta k nápravě, těch cest je mnohem více; na globální úrovni by se mělo přihodit něco podobného, co se po druhé světové válce podařilo několika

kapitalistickým zemím v západní Evropě – zabránit neregulovanému uplatnění trhu, tedy rozevírání nůžek mezi chudými a bohatými, a nedostačující poptávce po práci, a to jak v jednotlivých zemích, tak ve světě vůbec, a vytvářet podmínky pro plné uplatnění potenciálu lidí, počínaje raným dětstvím. Znovu opakují: máme-li se se současnou krizí vyrovnat, neobejdeme se bez strategie obnovy a podpory rozvoje veřejného sektoru. Nejenom na národní, ale i na evropské a globální úrovni.

MARIE FLEISSIGOVÁ: Když se díváme na to, co všechno se děje, co všechno lidstvo dokáže díky rozvoji vědy, techniky, informačních technologií, jak je moderní život stále rychlejší, ale také jak jsou lidé náročnější, žijí často na dluh, a jakou krizí procházíme, nezdá se vám, že se blížíme k nějakému zlomu v naší civilizaci?

MARTIN POTÚČEK: Kdybych chtěl tu Vaši otázku trochu zlehčit, tak bych připomenul, že pocit, že přichází konec civilizace, je tu s námi od nepaměti. Pocit, že lidstvo míří někam, kam nechce, neuvědomuje si důsledky svých činů, a tím pádem se žene do záhuby, se kritických duchů zmocňoval opakovaně.

Srovnáme-li neuvěřitelné možnosti, které nám věda a technika v posledních letech nabídla, s neschopností lidstva s takto nabytou silou odpovědně disponovat, tak je dnes situace ve srovnání s minulostí kvalitativně odlišná a opravdu mimořádně závažná. U nás snad nikdo nepřemýšlí o tom, o čem uvažuje prezident Obama, totiž jak omezit šíření jaderných zbraní. Jsou tady i další hrozby, které vyplývají z poškozování životního prostředí; v této souvislosti považují za krajně neodpovědné, když vrcholný představitel našeho státu toto nebezpečí neustále zlehčuje. Jeho ignorance může být faktorem, který u nás přispívá k trestuhodnému přehlížení zásadních existenčních ohrožení. Můžeme dospět až k bodu, z něž už nebude návratu, s nepředstavitelně ničivými dopady na kvalitu života budoucích generací.

Takových ohrožení je celá řada. Ať chceme nebo ne, Česká republika nemůže mít v takto rozdané partii hlavní slovo. Proto považují za velmi důležité, abychom se co nejlépe zhostili své úlohy ve společenství, ve kterém fungujeme, to je v Evropské unii. Také zde se náš vrcholný politický reprezentant více než významenal!

MARIE FLEISSIGOVÁ: Ty nejzávažnější problémy se mohou řešit asi jen na těch nejvyšších úrovních. Ale co můžou dělat obyčejní lidé, jak můžou přispět k řešení nebo jak mohou ovlivnit ty velikány?

MARTIN POTŮČEK: Nejprve bych – i v kontextu již výše řečeného – trochu zapochyboval o tom, že v horních patrech politiky operují „velikáni“. Náš prostor je ale poměrně značný, protože za plaťpánbůh stále ještě žijeme ve společnosti otevřené, i když nijak zvlášť dobře fungující. Vidím minimálně dva způsoby, jak přispívat k řešení. Jednak volat politické reprezentanty důsledně k odpovědnosti, a to těmi nástroji, které nabízí reprezentativní demokracie. A pak tady vidím veliký prostor právě pro občanský aktivismus – když si problémů nevěšmájí zvolení reprezentanti, měli bychom umět dávat se dohromady a pokusit se tyto problémy nastolovat a přispívat k jejich řešení sami. Tedy nejen jít k volbám, ale účastnit se veřejných diskusí, činnosti občanských sdružení, nebát se, a když je třeba, jít i proti proudu.

MARIE FLEISSIGOVÁ: Není to konec konců i výzva a odkaz listopadu 1989?

MARTIN POTŮČEK: Ano, tehdy se prostor pro svrchované občanství otevřel doširoka. Zatím jsme jej ale využili jenom zčásti, a to z nejrůznějších důvodů: buď jsme moc nezvládali techniku účinného angažování se, nebo jsme v nových poměrech museli řešit jiné, i bezprostředně existenční problémy – nalézt nové zaměstnání nebo začít podnikat, dokázat se dobře orientovat v záplavě informací, zvládnout rostoucí náklady na bydlení. To bylo a je naprosto legitimní. Myslím ale, že přichází doba, kdy deziluze z toho, jak demokratické instituce fungují nebo spíše nefungují, je tak veliká, že si to odpovědnější část občanské veřejnosti uvědomuje a že jí nezbude nic jiného, než aby začala ve veřejném prostoru aktivněji prosazovat svoje představy o tom, co je a bude a co není a nebude dobré pro tuto zemi...

[2]

NAŠE ZEMĚ NEVZKVÉTÁ...¹⁸

Změna je obtížná, ale stagnace je smrtelná.

Peter C. Bishop

JANA ŠMÍDOVÁ, moderátorka: Na sklonku roku 2010 přijal pozvání do studia profesor Martin Potůček, který vede *Centrum pro sociální a ekonomické strategie Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy*.

PETR HOLUB, moderátor: Pane profesore, já bych začal takovou úplně obecnou otázkou. V jaké kondici jsme zastihli Českou republiku na sklonku roku 2010? V dobré?

MARTIN POTŮČEK: To záleží na úhlu pohledu. Buď ji srovnáváme s kondicí jiných zemí, nebo ji, dejme tomu, srovnáváme s kondicí země před 10 lety. Pokud jde o ten druhý pohled, tak se obávám, že ten vývoj přinesl více rizik a problémů, než jsme si před těmi deseti lety představovali. Když srovnám situaci naší republiky s většinou jiných zemí, tak na tom pořád ještě nejsme tak špatně. Bohužel ale nejsme ani na špici; nějak se nám vzdaluje.

JANA ŠMÍDOVÁ: Když se v současnosti hovoří o politice či ekonomice, a také o společenské atmosféře obecně, často se skloňuje slovo korupce. Za velký problém ji považuje i význačný ekonom, jeden z duchovních otců polistopadové transformace Tomáš Ježek, který naší stanici řekl:

TOMÁŠ JEŽEK, ekonom: Já o tom přemejšším, vlastně kudy chodím. A myslím si, že tím nejdůležitějším problémem, který by, ten balvan na cestě, který by bylo třeba odvalit, je balvan korupce. Samozřejmě ten nejtěžší, taky ten nejtěžší úkol. Ale bez toho se dopředu neheme, protože to je takový jed, který ekonomiku prostupuje a otravuje a ničí a bere důvěru, bere důvěru lidí ve vládu i v hospodářské partnery. Je to prostě něco, takové ochrnutí, takový jed, který ochrnuje svaly hospodářského systému, čili já bych začal korupcí a samozřejmě,

¹⁸ Editovaný přepis rozhovoru. Stanice *Český rozhlas 6*, Studio STOP, 30. prosince 2010. Zveřejněno se souhlasem redakce. Vstupy Leoše Hegera, Tomáše Ježka a Pavla Vepřeka byly přehrány z jejího zvukového archivu.

vláda si musí především zamést před vlastními prahem. A doufám, že se konečně za to někdo dostane za mříže. Protože těch skandálů bylo hodně. Zatím za to nikdo není zavřenej.

JANA ŠMÍDOVÁ: A koho byste rád za těmi mřížemi viděl vy osobně?

TOMÁŠ JEŽEK: Ne, já ne, nechtějte po mně, abych tady někoho jmenoval. Ale těch případů je určitě hodně.

PETR HOLUB: Ale co s tou korupcí dělat? Ono by se dalo říct, jestli se to s ní úplně nepřehání, protože nakonec korupce byla, je a bude...

JANA ŠMÍDOVÁ: A jistě byla i v těch 90. letech.

TOMÁŠ JEŽEK: No, jasně. Jasně, byla, je a bude. Ale to není žádný argument. Jde o míru. Nepředstavujme si, že bude nula. To samozřejmě nikdy ne. Ale kdyby se podařilo o deset procent jenom snížit nebo patnáct nebo kousek, tak je to už výborný a je to krok dobrým směrem a naleje to nějaký optimismus do žil. Každý krok tím směrem je dobrý. Ale já zatím ty kroky moc pořádně nevidím.

JANA ŠMÍDOVÁ: Říká ekonom Tomáš Ježek.

PETR HOLUB: Pane profesore Potůčku, vy jste hovořil o velkých rizicích, která vyrostla v posledních letech. Souhlasíte s tím, že k jednomu z těch rizik patří právě korupce, o které mluvil pan docent Ježek?

MARTIN POTŮČEK: Zcela určitě.

PETR HOLUB: Myslíte si také, že korupce je tak vážný problém, že třeba může zbrzdit i ekonomický vývoj a dostat politiku na úplně nečekané dráhy?

MARTIN POTŮČEK: Samozřejmě.

JANA ŠMÍDOVÁ: A může tedy korupce úplně ochromit společenský vývoj? Každý den se dozvídáme o dalších a dalších skandálech a nikdo za těmi mřížemi není. Je třeba nějaké symbolické gesto, samozřejmě teď „symbolické“ v uvozovkách, aby explicitně už konečně někdo za to, jak se říká, bručel?

MARTIN POTŮČEK: To samozřejmě by mohlo někoho uklidnit, ale to nebude řešení. To je vlastně až následné potrestání případně dopadených viníků. Tomáš Ježek má pravdu, že korupce nemůže vymizet stoprocentně. A Tomáš Ježek má také pravdu v tom, že boj s ní je během na dlouhou trať. Existují čtyři oblasti, které výskyt a rozsah korupce ovlivňují. První je právní

system, to znamená, jaké máme právní nástroje. Tady bych se zmínil o zákonu o veřejných zakázkách, o způsobu jeho uplatňování a zákonu o obcích, které jsou stále příliš měkké na to, aby dokázaly vytvořit řádné prostředí. Druhým problémem je kondice státní správy jako takové. My jsme státní správu jako nástroj výkonu vůle lidu velmi podcenili. Za těch dvacet let došlo k mnoha změnám a mnohé z nich byly spíše k horšímu než k lepšímu. Třetí problém, který tady vidím, je problém hodnot, hodnotových orientací. Zejména u těch politických představitelů, a to je znovu běh na dlouhou trať. Takže je to klubko, které rozmotat nebude vůbec snadné. A je třeba, aby ta naznačovaná politická vůle současné vlády našla velmi rychle svůj průběh právě do těchto oblastí.

PETR HOLUB: O boji s korupcí se opravdu mluví velice často. Dá se říct, že existuje také nějaký významný krok, který by v tom nějak pomohl?

MARTIN POTŮČEK: Já si nemyslím, že to bude jeden krok. Je třeba vzít na vědomí, že je to jakási hydra a boj s ní bude velmi obtížný. Nezmínil jsem se zatím ale o čtvrté oblasti, o kondici politických stran a podobě politického systému jako takového. V této zemi politické a ekonomické zájmy srůstají nepřliš kontrolovaně právě tam, kde by měly zůstat přísně odděleny. To je ona praxe vlivných kmotrů, prosazujících skrytě dílčí ekonomické zájmy svých „klientů“ v síti politického a správního rozhodování o veřejných prostředcích.

JANA ŠMÍDOVÁ: Tak to je takové obrovské klubko problémů. Kde by profesor Martin Potůček začal s tím rozmotáváním?

MARTIN POTŮČEK: To je těžká otázka. Pravděpodobně bych skutečně zahájil nějakým programem, něčím, co by se dalo nazývat protikorupční strategie. Ale musela by to být strategie, na jejíž přípravě a posléze realizaci by se nepodílel jenom aparát, jenom úředníci, jenom politici, prostě musela by v tom být více angažována, jakože dnes už malinko jsou, i občanská sdružení a svým způsobem my všichni. Hodně by záleželo na tom, kolik času bychom si byli ochotni vyhradit na to, kontrolovat své politické reprezentanty a vést je k odpovědnosti.

PETR HOLUB: Na strategii boje s korupcí si tedy počkáme, doufejme, že to nebude trvat víc než několik týdnů a že bude kvalitní. Ovšem do té doby se bude muset vyřešit úplně jiný

problém. Jsou to ty známé výpovědi českých lékařů. Protože výpověď podepsala už víc než desetina všech českých lékařů a vzhledem k tomu, že to jsou zpravidla lékaři z nemocnic, tak to může znamenat až polovinu celkového stavu odborných sil v nemocnicích. Těch lékařů tedy stále přibývá. Je to podle vás běžný projev nespokojenosti s tím, jak se bude v příštím roce financovat zdravotnictví? A tedy boj o rozdělení peněz. Anebo je to něco vážnějšího?

MARTIN POTÚČEK: Stávky lékařů jsme v uplynulém období zažili už několikrát, ale zdá se, že v tuto chvíli jde skutečně o změnu kvalitativní, vážnější, než tomu bylo v minulosti. Celý lékařský stav vyjadřuje výrazně svou nespokojenost, ale ne jenom se svými platy, ale i s neuspokojivými pracovními podmínkami a s celým způsobem řízení svého resortu. Víte dobře, že za působení předchozího ministra se lékařské postgraduální vzdělávání prakticky rozpadlo. Jde o to, aby byl nalezen způsob řešení těchto problémů ve výrazně změněných poměrech. Lékaři dnes už mají možnost hledat si zaměstnání v Rakousku nebo v Německu. Dřív byli u nás tak trochu jako v kleci. Je docela přirozené, že srovnávají svoje životní podmínky, podobu toho, jak s nimi zacházejí jejich nadřízení, a nakonec i své platové výměry se svými kolegy v okolních zemích.

JANA ŠMÍDOVÁ: Politici tento problém dlouho odsouvali do kouta. A nyní už i ministr zdravotnictví Leoš Heger přiznává, že jde o opravdu vážný problém, který může narušit poskytování zdravotní péče jako takové. Na druhé straně ovšem bojuje s prázdnou kasou resortu.

LEOŠ HEGER, ministr zdravotnictví: Je to potřeba rozdělit na dlouhodobé a krátkodobé hledisko. Z toho dlouhodobého ti lékaři mají nepochybně pravdu. A všechny kroky ministerstva budou směřovat k tomu, aby se v systému ušetřilo. A aby se část těch peněz, které dneska jdou výlučně na rozvoj medicíny, do těch platů dala. Ta diskrepance je velká a pokračuje i v posledních letech. Takže tohleto mohu slíbit. Pokud jde o to krátkodobé hledisko, tak tam samozřejmě nemohu slíbit, že platy zvýšíme. My jsme udělali úhradovou vyhlášku tak, aby ty platy se nemusely aspoň snížit, což v té současné doznívající krizi pokládám za docela dobrý úspěch. A teďka

bude jenom záležet na těch mladých lékařích, jestli my jsme jim naznačili, že to vzdělávání pro ně výrazně vylepšíme. A to jsme udělali konkrétní kroky. A jestli nám uvěří, že jsme tedy konečně ta správná garnitura na ministerstvu, která ty platy zajistí. Ale musí počkat na to rok, dva.

JANA ŠMÍDOVÁ: Říká ministr zdravotnictví Leoš Heger. Předseda sdružení Občan, zdravotnický expert Pavel Vepřek krátce dodává:

PAVEL VEPŘEK, zdravotnický expert: Jsme v Čechách, tak nečekám masový odchod lékařů. A myslím si, že je to příležitost pro pana ministra získat tady skupinu, která bude podporovat reformy, protože i když o těch reformách se tak hezky mluví a všichni si je pochvalují, tak když se fakticky začnou dělat, tak těm reformám všechno překáží. Každý překáží. A z hlediska lékařů tady ten problém je dvojitý. Jeden je, že struktura platů našich lékařů by zasloužila v zásadě přestavět tak, aby tam nebyl ten významný podíl platů přímo za služby. A druhá část je otázka organizace práce v našich nemocnicích, která je, řekl bych, trochu archaická a stálo by za to se nad tím zamyslet. A naši lékaři potřebují perspektivu. To, co teďka dělají, je výraz určité jejich beznaděje. Je to takový výkřik. A určitě oni by sami byli rádi, kdyby se jim nabídlo nějaké jasné východisko z téhle šlamastyky.

JANA ŠMÍDOVÁ: Tolik dva názory na možný exodus českých lékařů.

PETR HOLUB: Já se zeptám pana profesora Martina Potůčka na třetí názor. Jde tedy o víc než o běžné lékařské bouře, které se dají uklidnit buď výměnou ministra, nebo přihozením jedné či dvou miliard?

MARTIN POTŮČEK: Dozajista. Jde o problém vážný a chronicky podceňovaný. Když se podívám na těch dvacet let dozadu, tak velmi podceňovanou a zanedbávanou oblastí byly prakticky všechny veřejné služby. Celý veřejný sektor. Když se podíváte, kolik ministrů už bylo na svém postu v resortu školství a v resortu zdravotnictví, tak oni se ukážou a hned se ztratí – jako ti apoštolové na pražském orloji. Jak chcete koncepčně řídit resort, když tam máte každou chvíli jiného ministra? Čili jak koncepcí, tak v poslední době výrazně a výrazněji i financování veřejných služeb jsou nedostatečné. Podobně je tomu i jinde –

například v odvětvích práce a sociálních věcí, kultury, školství...¹⁹

JANA ŠMÍDOVÁ: Zůstaňme ještě chvíli u toho zdravotnictví. Pan Vepřek řekl, no, jsme v Čechách, žádný exodus se konat nebude. Je příliš velkým optimistou, nebo v příštím roce, až půjdete k lékaři, tak vy osobně se budete obávat, že třeba na operaci budete čekat půl roku a nedostane se vám kvalitního ošetření?

MARTIN POTŮČEK: Já mám jednu výhodu, že žiji, stejně jako vy, v Praze. A v Praze ta situace nemusí být tak kritická, poněvadž máte pořád možnost volby lékaře a zařízení. Ale v některých menších městech, zejména tedy v okrajových oblastech země, to skutečně může být vážný problém. Mně přijdou ta slova Pavla Vepřeka i trošku cynická. Budeme pořád spoléhat na to, že je tady nějaký vlastenecký cit, který lékaře zadrží u nás, i když se jim jinde nabízejí výrazně lepší podmínky? To prostě nebude fungovat. To je svým způsobem i trochu vydírání. Tu výzvu, že kolem nás jsou země, kde lékaři, učitelé, sociální pracovníci, pracovníci v kultuře, policisté, hasiči i vojáci jsou lépe placeni – a také se jako profesionálové lépe uplatňují –, bychom měli vzít skutečně vážně.

PETR HOLUB: Jestli jsem dobře rozuměl, tak vy říkáte, že doctorské protesty jsou vlastně projevem širšího problému, který se týká veškeré veřejné správy. A jak by se dal popsat ten základní problém, který se tedy teď řeší, ať už na ulicích, nebo v ordinacích?

MARTIN POTŮČEK: Problém je současnou vládou definován tak, že se prostě nedá nic dělat, my na ty platy, nebo na ta nová zařízení, nebo na ty nové služby, které požadují lidé, nemáme. Já bych to obrátil. Je jisté množství veřejných úloh, které se nedají řešit, které nemůže řešit jednotlivý občan, jako třeba bezpečnost. Nebo péče o zdraví. A stát by si měl umět udělat dobrý přehled o tom, které veřejné úlohy jsou právě ty, na které by se měl soustředit. A na základě toho rozhodovat o celkovém objemu a konkrétním rozdělení veřejných prostředků. Tady pořád straší zvrácená představa, že čím méně

¹⁹ K řešení tohoto problému se podrobněji vyslovuje 2. kapitola třetí části této knihy „Obnova a podpora veřejného sektoru a veřejných služeb“.

státu, tím lépe. Nedávno jsem o tom v televizi diskutoval s děkanem Národohospodářské fakulty Vysoké školy ekonomické Miroslavem Ševčíkem. To prostě neplatí. Stát je podstatným prvkem, který výrazně ovlivňuje kvalitu našich životů. A my dnes máme veřejné rozpočty ve vztahu k hrubému domácímu produktu o dvě procenta nižší, než je průměr Evropské unie – a možná ještě o více procent nižší, než by odpovídalo stupni rozvoje české ekonomiky.

PETR HOLUB: Takže to znamená, že chybí koncepce a chybí peníze. Ale jak byste si takovou koncepci představoval? Třeba ve zdravotnictví. Co by tam bylo nutné říci?

MARTIN POTŮČEK: Nějaké koncepce existují. Třebas za ministrování pana ministra Julínka byl takový projekt o financování zdravotnických služeb. Ale ten měl jeden základní nedostatek. Že se omezil jenom na způsob financování a neorientoval se na charakteristiku cílů a změn, ke kterým by to financování mělo vést. Nemyslím si, že by problém českého zdravotnictví řešila jedna velká strategie. Řekl bych, že to, co by z dlouhodobého hlediska mohlo pomoci, je, aby si naši politici uvědomili, že nejde jenom o to jejich volební období, o to, aby byli za dva nebo tři roky znovu zvoleni, ale aby viděli potřeby rozvoje země v dlouhodobější perspektivě. A tomu také podřídili svá rozhodnutí.

JANA ŠMÍDOVÁ: Nespokojení jsou ovšem i další zaměstnanci. Převážně ti z veřejné sféry. Je to, pane profesore, signál, že dochází k dosud neobvyklému obratu vládní politiky, ale není recept české vlády koneckonců standardní pravicovou politikou, která vždy vzbudí negativní reakci zaměstnanců veřejné sféry? Ostatně podívejme se do významných zemí západní Evropy, Evropské unie.

MARTIN POTŮČEK: Politika naší současné vlády není standardní západoevropskou pravicovou politikou. Většina západoevropských i pravicových vlád nesahá k takovým krokům, které by vedly jak k výraznému oklešťování počtu zaměstnanců ve veřejném sektoru, tak jejich platů. To je politika, která je pokračováním té dnes už ve světě zdiskreditované neoliberální politiky. Můžete namítnout, že ještě v 90. letech slavila veliké úspěchy. Ale ukazuje se, že byla úspěšná jenom krátkodobě. Viz Irsko. Ještě před třemi lety bylo vychvalováno jako evropský hospo-

dářský tygr a bylo nám dáváno za příklad – a dnes se jeho ekonomika potácí v hlubokých strukturálních problémech.

PETR HOLUB: Dalo by se říci, pokud bych se chtěl vlády zastat, že ani nic jiného nejde dělat, protože státní rozpočet je ve velkých problémech, těžko se shání financování. Tak jakákoli úspora vytrhne velký trn z paty.

MARTIN POTŮČEK: Já jsem jeden z těch, kteří nemají rádi dluhy. Nemám rád dluhy sám u sebe a samozřejmě, když můj stát je zadlužen a zadlužuje se stále více, tak mi to nečiní nějaké velké potěšení. Naopak. Nicméně současná vláda se orientovala jenom na škrtání výdajů. Mnohem lepší přístup by byl k těm výdajům přidat podstatně změněnou politiku v oblasti příjmů státního rozpočtu. Tak, jak je v tuto chvíli reformní úsilí nastaveno, tak dopadá především na ty, kteří mají podprůměrné a průměrné příjmy, zatímco těch nejbohatších se téměř nedotkne. V některých případech je dokonce ještě zvýhodňuje. Ti lidé mezi námi, kteří mají více než šestinásobek průměrného příjmu v zemi, tak paradoxně...

JANA ŠMÍDOVÁ: Ti tedy mezi námi tady nejsou.

MARTIN POTŮČEK: ... tak ti mají nižší daně než ti, kteří mají třeba už jenom ten pětinásobek průměrného příjmu. Takže současný daňový systém je skutečně výrazně nespravedlivý.

PETR HOLUB: Ale na druhou stranu nemůžete čekat od pravicové vlády, že by nějak výrazně zvyšovala daně. Dokonce by se dalo říct, že tato vláda jedná podle nějaké dlouhodobé koncepce. Chce dostat pod kontrolu rozpočtový deficit a pokud možno zefektivnit stát, což ve výkladu této vlády znamená udělat stejně práce s méně zaměstnanci. To přece není úplně nezodpovědná politika?

MARTIN POTŮČEK: Je to zúžené pojetí odpovědnosti. Poněvadž když tato politika vede k tomu, že se snižuje počet hasičů a pak ti hasiči nedojedou tam, kde by mohli uhasit nějaký požár, jsou z toho škody vyšší než ty „úspory“. Dovolte mi, abych to vzal jako obrazný přírůstek i pro situaci v ostatních veřejných službách.

PETR HOLUB: Ale jaký jiný koncept si je možné v této chvíli představit? Právě pod tím tlakem deficitu a ratingových agentur.

MARTIN POTŮČEK: Například vyšší zdanění vyšších příjmových kategorií, odložení některých ne nezbytných investičních akcí na

později, důsledný boj s korupcí, tím jsme začali, který výrazně zvýší objem efektivně vynakládaných veřejných prostředků. Jedním ze škodlivých důsledků korupce je, že miliardy korun z našich peněz jdou někam, kam by jít neměly. A tak dále.

JANA ŠMÍDOVÁ: No, ono se vůbec říká, že kdyby se začalo s korupcí bojovat aspoň trochu, tak by nemusely být žádné škrty. Protože tam jde opravdu o stovky miliard.

MARTIN POTŮČEK: Samozřejmě.

JANA ŠMÍDOVÁ: A Studio STOP na sklonku letošního roku hovoří s profesorem Martinem Potůčkem. A hned se ptáme. Česko má dosud silný a, dalo by se říci, i efektivní sociální stát. Přestane po některých škrtech v sociálních dávkách a v dalších oblastech fungovat? Obáváte se toho?

MARTIN POTŮČEK: Česko nemá silný sociální stát. Když se podíváte na data, kolik vynakládáme z veřejných zdrojů právě na oblast sociální a zdravotní péče, tak jsme na dvou třetinách evropského průměru. To je další mýtus, který u nás rozšiřují pravicoví „experti“.²⁰

JANA ŠMÍDOVÁ: A my jsme jim naletěli.

MARTIN POTŮČEK: Ono se to dobře poslouchá. Ale když dojde na lámání chleba a když skutečně není na rozvoj v těchto oblastech, tak dochází k velkým problémům. Já bych si teď dovolil s jistou mírou nadsázky říci, že to, co připravuje současná vláda v sociální oblasti, mne opravňuje k tomu, nazvat ji vládou sociální nezodpovědnosti.

PETR HOLUB: Ale pokud bychom se soustředili jenom na ta opatření, která začnou platit od 1. ledna 2011, tak tam přece nedochází k nějakým úplně dramatickým škrtem. Tam se na sociálních dávkách šetří maximálně nějakých šest miliard. Nebo i v tom je skryto nějaké nebezpečí?

MARTIN POTŮČEK: I v tom je ale skryto obrovské nebezpečí. Například v okamžiku, kdy se zruší sociální příspěvek, tak se ty chudší rodiny, zejména chudší rodiny s dětmi, dostanou do velmi tíživé hospodářské situace. A to nejsou tisíce, ani desetitisíce. To jsou statisíce rodin. Zrovna tak příspěvek na péči o osobu blízkou, který v tuto chvíli činí dva tisíce korun a který

²⁰ Konkrétní údaje lze nalézt v předchozí kapitole „Žije se nám lépe, ale spokojeni být nemůžeme“.

umožňuje rodinám, aby větší část svého času věnovali svým potřebným členům, nebo si případně za tu péči připlatili. Tak se snižuje na osm set korun. To jsou životní situace, které dnešní politici nevnímají, poněvadž se v nich sami nikdy neocitli. Ale právě tyto rodiny budou postiženy. To, o čem se teď mluví a na co se chcete asi nyní zeptat, že přece máme nejnižší podíl chudoby v Evropě, tak to je také mýtus...

JANA ŠMÍDOVÁ: Přesně na to jsme se chtěli zeptat.

MARTIN POTÚČEK: Opakuji: je to také mýtus. Je to jenom relativní ukazatel. To znamená, že ten, kdo podle tohoto ukazatele není chudý u nás, by byl výrazně pod hranicí chudoby hned v sousedním Německu nebo v sousedním Rakousku. A chudobu nemůžeme nikdy dobře měřit jenom jedním ukazatelem.²¹ Dále: u nás máme mnoho lidí, kteří jsou i podle tohoto ukazatele jenom těsně nad touto hranicí. Všechny připravované kroky v sociální oblasti, o kterých jsme mluvili, je mohou skutečně potopit pod tuto hranici. Nezapomínejte, že stále více platíme za léky a za zdravotní péči, toto množství peněz za posledních deset let výrazně vzrostlo. Nezapomeňte, že platíme více za bydlení a že to platí zejména pro ty chudé, kteří nemají svůj byt. A budou to jejich nájemy, které budou růst. A tak dále a tak podobně.

PETR HOLUB: Chudoba není pouze abstraktní pojem. Tam totiž jde o to, že člověk se dostane do obtížné ekonomické situace, kdy už nemá valnou šanci se z ní dostat ani on sám, ani jeho děti. Zkrátka děti z chudých poměrů zase budou chudé. Ale právě proto se říká, že ten český sociální stát dobře funguje, protože pod tou hranicí 60 % průměrného příjmu je nejmenší podíl obyvatelstva. To je přece doklad toho, že u nás si dokážeme poradit s chudobou.

MARTIN POTÚČEK: Bohužel s vámi nemohu souhlasit. Já bych vyšel ze znění *Listiny základních práv a svobod*, která je součástí naší *Ústavy*. Je tam jedna věta, kterou bychom si měli v této souvislosti zapamatovat a stále ji opakovat: „Každý má právo na život“. A když teď v těch mrazech, které přišly, každý den umíral jeden nebo i více bezdomovců bez pomoci, tak to znamená, že ono základní právo, právo na život, jim bylo upřeno.

²¹ Podrobněji k tomu viz 1. kapitola druhé části této knihy „Co společnost rozkládá – a co ji spojuje“.

A důvod? Především selhávající sociální stát a nerozvinutý systém sociální práce. Ve slušných civilizovaných zemích se vytvářejí opěrné body, aby i těmto lidem, kteří si buď neumějí, nebo ani nechtějí pomoci, aby přece jen jim byla nabídnuta pomocná ruka obce nebo státu. Já skutečnost, že v této zemi umírají bezdomovci mrazem, vnímám jako velký políček původním ideálům listopadové revoluce.

JANA ŠMÍDOVÁ: Vy jste tady naznačil nebo připomněl velmi bolestivý problém. Naznačil jste možná i nějaká řešení, která známe z okolních států, hlavně těch na západ od naší hranice. Ale těm lidem je potřeba pomoci okamžitě. Navíc bezdomovci se stali jakýmsi hnisajícím vředem společnosti, vytvořilo se mínění, že si za to všechno mohou sami a jenom nás všechny obtěžují a dokonce se objevily takové svěží myšlenky, že bychom mohli udělat na okraji Prahy například nějaký takový malý koncentráček a tam je všechny koncentrovat. Tak tento systém asi nebude fungovat, že?

MARTIN POTŮČEK: Čtete mi myšlenky.

PETR HOLUB: A co by se tedy s nimi mělo dělat? Nakonec dost častý je názor, že oni zkrátka nechtějí dělat, nechtějí se o sebe starat a nakonec i tu pomoc odmítnou, protože jediný jejich zájem je neustále se opíjet. Tak, co s nimi dělat?

MARTIN POTŮČEK: To už jsou ovšem ty trpké konce. Jedna ze slabín současného systému sociální pomoci je, a píšeme o tom v našich studiích opakovaně, je, že v okamžiku, kdy se člověk skutečně dostane do tíživé sociální situace, tak český stát mu nakonec nabídne nějakou dávku. Byť stále neochotněji a s většími administrativními problémy. Civilizované řešení těch problémů je mít přímo v obcích rozvinutý systém sociální práce, kvalifikované individuální práce s klienty. Tak, aby se lidé do bezvýchodného stavu, skutečně někam až téměř na úplné dno, kdy už jim skutečně těžko můžete pomoci, vůbec nedostali. Aby co nejdříve dostali příležitost nalézt v jiných poměrech cestu vzhůru.

PETR HOLUB: A to třeba myslíte, že by měly být i nějaké sociální byty, do kterých by bylo možné třeba jenom dočasně nastěhovat ty lidi, kteří se ocitli na ulici?

MARTIN POTŮČEK: Někoho to možná překvapí, ale už za Rakouska-Uherska existovalo takzvané domovské právo, kdy ten,

který byl registrován v příslušné obci, měl právo, zůstane-li bez prostředků, požadovat od ní nějakou pomoc. Včetně střechy nad hlavou!

PETR HOLUB: Já bych se teď ještě vrátil k tomu sociálnímu příplatku, o kterém jste mluvil. A to je vlastně dávka, kterou dostávají lidé těsně nad hranicí životního minima.

MARTIN POTŮČEK: Ano, dostávali. Do konce roku 2010.

PETR HOLUB: Ano. A obvykle činila dva tisíce korun. Když si představíme nějakou rodinu, která to dostávala, třeba osamělou matku se dvěma dětmi, co se tedy pro ni změnilo od 1. ledna?

MARTIN POTŮČEK: Prostě tu dávku nedostane. Dva tisíce měsíčně jsou pro tyto rodiny velmi důležitý příjem a složka, se kterou počítali a do konce tohoto roku počítají.

JANA ŠMÍDOVÁ: A Studio STOP stále debatuje s profesorem Martinem Potůčkem. A hned se ptáme, proč Češi už podruhé za sebou volili pravici? Hrál nějakou roli, že pravice nabízela reformy, především tedy reformy penzí a již námi zmíněného zdravotnictví?

MARTIN POTŮČEK: To je otázka, na kterou odpověď, troufám si, v České republice zatím nikdo dobře neodpověděl.

JANA ŠMÍDOVÁ: Tak to zkuste.

MARTIN POTŮČEK: Já nejsem odborník na veřejné mínění a na chování občanů v takovýchhle situacích. Na to je mnoho kvalifikovanějších kolegů. Ale já to neříkám proto, abych se vyhnul odpovědi. Rozhodně velikou roli, a musím to říci i na půdě veřejnoprávního média, hrála média. Byla to zejména média, která už nejsou pod kontrolou, byť ne vždy úplně dokonale, veřejnosti. Tedy především privátní média. Já bych tady upozornil na jeden fakt, nebývalý, že v den voleb všechny tři hlavní deníky vlastněné velkými firmami vydaly úvodníky svých šéfredaktorů, kteří radili lidem, jak mají volit.

JANA ŠMÍDOVÁ: A nepřeceňujete, pane profesore, přeci jenom roli médií? Občan je svrchovaný subjekt, který se rozhoduje podle svého.

MARTIN POTŮČEK: Samozřejmě, že to nebyl jediný faktor. Ale byl to určitě důležitý faktor.

PETR HOLUB: Ale nedá se ten volební výsledek interpretovat tak, že Češi prostě nějak změnili hodnoty a více jim konvenuje názor právě těch pravicových stran, prostě vidí svět jinak než dosud?

MARTIN POTŮČEK: To určitě ano. Tam hraje velikou roli to, čemu říkáme takovým nehezkým souslovím individualizace životních stylů. Že lidé se skutečně více a více orientují jenom na své privátní životy a posuzují i politiku podle toho, co může tady a teď přinést právě jenom jim nebo jim nejbližším. Ale nemůžu to vnímat jako ten nejdůležitější faktor, poněvadž podle posledního výzkumu veřejného mínění by volby konané dnes přinesly úplně opačný výsledek.

JANA ŠMÍDOVÁ: Nicméně také asi nebudeme přeceňovat roli agentur pro výzkum veřejného mínění. Ale ty volby se odehrávaly mimo jiné v komplexnějších kulisách. Bankrotující Řecko protestovalo a podobně a nakonec je to až legrační a paradoxní, že jaksi řecká krize zamíchala tedy českými volbami. Vidíte to také tak?

MARTIN POTŮČEK: Řecká situace hrála určitě velkou roli v tom, o čem se u nás před volbami psalo a diskutovalo.

PETR HOLUB: Takže tam byla velice rozumná strategie místopředsedy TOP 09 Miroslava Kalouska, který se právě na to soustředil?

MARTIN POTŮČEK: Byla to velmi účinná strategie.

PETR HOLUB: Miroslav Kalousek a další představitelé současné vládní koalice trvají na tom, co říkali před volbami, že by se tedy měly reformovat penze, zdravotnictví. Prostě to slovo reforma je jakési kouzelné slůvko. Češi na ně stále zabírají?

MARTIN POTŮČEK: To si nejsem jist. Ona je reforma a reforma. Čili tam nejde ani tak o reformu. Je zřejmé, že země, které záleží na její vlastní budoucnosti, musí přemýšlet o reformách, poněvadž se mění svět kolem ní, mění se i její vnitřní prostředí. Tam jde spíše o obsah reformy. A dělat reformu jenom pro reformu není moudré.

JANA ŠMÍDOVÁ: Ano, my reformujeme v podstatě dvacet let, ale ještě jsme se nedočkali například plnokrevné a smysluplné reformy penzí, což je veliký problém. Nyní se přichází s nejrůznějšími nápady, koncepcemi a plány. Jak je posuzuje profesor Martin Potůček?

MARTIN POTŮČEK: Já bych vyšel z paralely k onomu řeckému případu. Teď nedávno nová, populisticky pravicová vláda v Maďarsku učinila rázné kroky k tomu, aby nedávno minulou vládou privatizovaný pilíř jejich penzijního systému opět pře-

vedla pod kontrolu státu a pod kontrolu veřejných institucí. Asi k tomu má nějaké závažné důvody. Jedním z nich je snížit rozsah zadlužení maďarského státu. Je pozoruhodné, že Maďarsko nezůstalo v tomto úsilí osamoceno. Víme o jiných evropských i mimoevropských zemích, kde vlády navrhnou podobné kroky.

PETR HOLUB: Vy tedy předem útočíte na to, co chystá současná vláda. Skutečně to vyplývá ze všech prohlášení, že Češi by měli povinně odvádět část pojistného do soukromých penzijních fondů. To si myslíte, že je jako princip nesmyslné? Nakonec, dalo by se říci, vždyť je to jenom dobře zajistit se na dvou stranách. Nejen u státu, ale i u soukromého penzijního fondu.

MARTIN POTŮČEK: Ano, tím také hodně argumentují ti, kteří tuto reformu připravují. Já si nemyslím, že připravit reformu dobře je snadná záležitost. Právě proto, poněvadž do budoucna je mnoho neznámých. A my nevíme, jaká ta budoucnost bude, a přesto ten systém musí být nastaven tak, aby v té ne příliš jasné budoucnosti vytvářel určitá zajištění, určité pevné kotvy pro lidi. Nicméně my teď máme velkou výhodu oproti Polsku, Maďarsku a Slovensku, že víme, jak v dlouhodobé perspektivě ten povinný soukromý penzijní pilíř dopadá. On dopadá velmi špatně. Vezměte si, že třeba v důsledku krize zejména v Británii, v Holandsku, ale také v Irsku lidé, kteří investovali do těchto penzijních fondů, ztratili až 40 procent toho, co do nich vložili ve víře, že jim tyto peníze přinesou dodatečné zdroje na penze.

PETR HOLUB: Maďaři systém soukromých penzijních fondů ruší. Ovšem na Slovensku a v Polsku fungují dál. Ale co nakonec může být špatného na tom, když se někde uloží peníze? Protože, jak známo, peníze dělají další peníze. Takže paradoxně toto zajištění přes soukromé fondy může být jistější, než když spolehnu na stát, který bude mít na starost stále víc a víc penzistů.

MARTIN POTŮČEK: Pokud by bylo možné se spolehnout na to, co jste teď řekl, že peníze dělají další peníze, tak bych byl první, kdo by hlasoval pro soukromé penzijní fondy. Ale už před chvílí jsem upozornil na to, že peníze se mohou v těchto fondech také ztrácet. A druhý kanál, kterým se ty peníze pojištěnců ztrácejí, jsou provozní náklady těchto fondů. Česká

správa sociálního zabezpečení vyplácí 97 % těch peněz, které jí v daném roce přitečou od pojištěnců. Zatímco u penzijních fondů ty náklady na vlastní provoz, popřípadě na zisk akcionářům, činí 10 až 40 %. A to zastánci této reformy zamlčují.

JANA ŠMÍDOVÁ: Pane profesore, pomůže tedy plánovaná reforma, vy ji kritizujete, zachránit peníze lidem, kteří se narodili v 70. a 80. letech? Mají se už teď bát a hledět do budoucnosti se skepsí?

MARTIN POTŮČEK: To záleží na tom, jaká reforma bude nakonec přijata a realizována. Já jsem také zastáncem toho, aby lidé nespolehali jenom na ten veřejný pilíř. Ale myslím si, že český stát by měl vytvořit takové podmínky, aby ten další pilíř, do kterého by začali ukládat část svých prostředků, aby jednak neohrozil ten první pilíř, což by se stalo, kdyby vláda skutečně prosadila povinné snížení příspěvků z dnešních 28 na nějakých 25 nebo dokonce 23 %.²² To bychom se velmi rychle dostali do situace, ve které je dnes Slovensko a Maďarsko. Čili prvním krokem by mělo být zachovat stávající výši příspěvků do veřejného pilíře a pak motivovat občany, včetně těch čtyřicátníků a mladších, aby si část svých příjmů, pokud ovšem nějaké volné prostředky vůbec mají, ukládali buď do zaměstnaneckých penzijních fondů, nebo dobrovolně do privátních fondů, nicméně s veřejnoprávní zárukou. Asi by to bylo bezpečnější v neklidných dobách stále trvající globální krize, ve které se stále nacházíme.

PETR HOLUB: Souhlasíte, aby proběhla penzijní reforma, jen by musela být jiná, než je teď navrhováno.²³ A pokud jde o reformu zdravotnictví, tam zatím není příliš jasno, co chce vláda dělat. Tak jsem se jenom chtěl zeptat, jestli je skutečně potřeba důkladná reforma zdravotnictví? Nakonec se o tom již několik let mluví.

MARTIN POTŮČEK: To je otázka, na kterou se mi velmi těžko odpovídá, poněvadž jsem v roce 1990 vedl první pracovní skupinu pro reformu českého zdravotnictví. A když se teď podí-

²² Vládní koalici se přes odpor opozice podařilo nechat projít parlamentem návrh, aby pojištěncům vstupujícím do nově ustaveného druhého pilíře spravovaného soukromými penzijními fondy byl snížen příspěvek do veřejného pojištění z 28 na 25 % - s platností od ledna 2013.

²³ K tomu blíže v 6. kapitole druhé části této knihy „Bude na penze?“.

vám na to, jakým směrem se české zdravotnictví vyvinulo, tak je mi z toho moc smutno. Je to samozřejmě jedno z nejkomplikovanějších odvětví. Na celém světě mají problémy s tím, jak zajistit kvalitní zdravotní služby pro svoji populaci. Já bych tam viděl hned zkraje několik jemných krůčků, které by mohly postupně nabývat takové podoby, aby se resort dostal do lepší kondice. Například takzvané platby za státní pojištění. Velmi často se zdravotnictví nedostává prostředků prostě proto, poněvadž stát neplatí dostatečně vysoké částky za ty, které ze zákona má pojišťovat a platit za ně sám. Ať už jsou to děti, důchodci, invalidé, nezaměstnaní a tak dále a tak podobně. Prostě ta platba je několikanásobně nižší než ta, která přichází od zaměstnanců a zaměstnavatelů. A pokud by stát vyčlenil vyšší prostředky, tak některé akutní problémy zdravotnictví by nemusely být tak akutní. Problém je opět v tom, že nemáme dostatek zdrojů v příjmech státního rozpočtu. Čili ať chceme nebo nechceme, tak i reforma zdravotnictví souvisí vlastně s celkovým fungováním a nastavením státu a veřejných financí.

JANA ŠMÍDOVÁ: Tak vy jste sám přiznal, že s reformou zdravotnictví máte opravdu letité zkušenosti. Tak, když se porozhlédnete po těch více než dvaceti letech od listopadových událostí, tak kde se to hlavně zvrtilo? Že jsme v takové situaci, v jaké se právě nacházíme.

MARTIN POTŮČEK: Ta situace není katastrofální. My máme pořád relativně slušně fungující systém zdravotní péče, kde vlastně každý je pojištěn, což je velká výhoda a velká přednost. Bohužel kvalita poskytovaných služeb se různí. Instituce od instituce. Kde jsou různé kanály, kterými prostředky, které by měly jít na vlastní léčbu, utíkají někam jinam. Například léková politika je velice zanedbaná. Kdyby se lépe hospodařilo v této oblasti nebo v oblasti zdravotnické techniky, přineslo by to další miliardy navíc. Ale je to tak jako všude jinde. Jednak nemáme dost dostatečně kvalifikovaných, motivovaných a neúplatných úředníků na příslušných resortech, v tomto případě na resortu zdravotnictví. A za druhé nemáme politiky, kteří by dokázali přemýšlet koncepčněji a vidět za roh bezprostředních úloh, které řeší. Pak je ta politika jenom hašením požárů. A hašení požárů, jak známo, není z dlouhodobé perspektivy

tak účinné, jako kdybychom jim preventivně čelili. Ale já vám tady nemohu nabídnout hotovou kvalitní reformu zdravotnictví, to bych si o sobě myslel příliš mnoho.

PETR HOLUB: Měli bychom si tedy vyjasnit, co ve zdravotnictví vlastně chceme a potom třeba i reformovat. Ale aby toho nebylo málo, tak se chystá ještě daňová reforma. Teď vlastně nastoupila už druhá česká vláda, která hodlá snižovat daňovou zátěž. Asi by bylo přesnější říct, že ji chce přesunout z přímých na nepřímé daně. A fakticky se tak pomůže lidem s nadprůměrnými příjmy, něco už jsme v tom ohledu zmínili. Vedle toho se sníží sociální dávky pro chudé domácnosti. Jak si vykládat tento směr politiky? Znamená to, že značná část Čechů už má dost toho dosavadního rovnostářství zděděného ještě z komunistického režimu a že se zkrátka aktivní část populace už nechce starat o chudé, nemocné, staré?

MARTIN POTŮČEK: Já rozhodně nejsem příznivcem zvyšování nepřímých daní. Argument, že se vybírají snadněji než jiné, vede nutně k závěru, že stát selhává ve vybírání ostatních daní. Čili jinou cestou by bylo posílit kompetenci a výkon finančních úřadů, aby byly schopny lépe vybírat všechny daně. Chce to dále progresivní zdanění příjmů, které je znakem kultivovaných evropských zemí, a nejen evropských. Chce to zamyslet se nad výší majetkových daní, která je u nás ve srovnání s jinými zeměmi na velmi nízké úrovni. Chce to podívat se znovu třeba na daně dědickou a darovací, a tak dále.

PETR HOLUB: Mě teď napadá, že vám by se asi líbilo v Americe. Tam jsou vysoké majetkové daně, dědická daň je 50 %.

MARTIN POTŮČEK: Komplex daní by měl být takový, aby korigoval nespravedlivé sociální rozdíly ve společnosti, které generuje neregulovaný trh.

JANA ŠMÍDOVÁ: My tady spolu hovoříme prakticky na úplném sklonku roku 2010. Tak úplný závěr našeho rozhovoru, pane profesore, co nás čeká v tom roce nadcházejícím? Bude to stále život v kulisách globální krize, na co se můžeme těšit a čeho se máme obávat?

MARTIN POTŮČEK: Na rozdíl od některých komentátorů a expertů se domnívám, že krize, v níž se nacházíme, má vážnější povahu, než jsme si původně dokázali představit. Nějaké rychlé zotavení není na obzoru. Já bych počítal s tím, že

ještě několik let nás může svět překvapovat různými neočekávanými šoky. A neřekl bych, že to budou šoky v tom pozitivním slova smyslu. Takže připravoval bych se na komplikované období. Je jasné, že jak český politický systém, tak česká veřejná správa nejsou dobře připraveny na to, dobře a rychle se s takovými krizemi vyrovnávat. Takže příští rok a příští léta budou zajímavá a asi bude větší prostor právě pro občanský aktivismus. Tam, kde selhávají politici a úředníci, tak občanům nezbyvá nic jiného než se zapojit do veřejné debaty, více přemýšlet o budoucnosti a řešit vyvstalé problémy společně.

PETR HOLUB: A není nakonec na ty další, byť krizové roky, dobře připravena česká ekonomika? My jsme prostě zvyklí pracovat, naše výrobky jdou ve světě na odbyt, tak bez ohledu na to, co se děje ve finančním sektoru ve světě, nebo bez ohledu na to, co udělá česká vláda, my se vlastně budeme mít relativně dobře.

MARTIN POTŮČEK: Zaplať pánbůh alespoň za to. Ale za deset let to nebude stačit, poněvadž více než dnes se nám právě za těch deset let nebude dostávat kvalifikovaných pracovníků v dobře fungujících institucích. Takže téma, o kterém jsme dnes nemluvili, ale které považuji také za velmi významné, je výrazné zkvalitnění vzdělávání, výzkumu, vývoje.

JANA ŠMÍDOVÁ: O tom si pohovoříme možná v příštím roce, kdy budete zase naším hostem.

MARTIN POTŮČEK: Děkuji za pozvání, přijdu velmi rád.

JANA ŠMÍDOVÁ: Říká host posledního letošního Interview Studia STOP profesor Martin Potůček. Na shledanou a šťastný Nový rok.

MARTIN POTŮČEK: Vše nejlepší v Novém roce.

KLÍČOVÉ VÝZVY BUDOUCNOSTI

Není pochyb o tom, že institucionální změny na jedné straně a změny myšlení lidí na straně druhé na sobě závisí a navzájem se posilují.

R. Kappel, M. L. Müller

Jaké hlavní výzvy stojí před naší zemí v perspektivě příštích desetiletí? Obligátní odpovědí, kterou slýcháme dnes a denně v projevech politiků a v médiích, je zvyšování ekonomické konkurenceschopnosti. Tvrdím, že to je odpověď principiálně chybná a dezorientující – právě proto, že se nutně soustřeďuje jen na nejbližší budoucí perspektivu a nebere do úvahy neekonomické, ale život zásadně určující okolnosti. Jinou reakcí by mohla být prostá rezignace: jsme malá země, globální krize ukázala, že na nás nezáleží, že na nás jen dopadají důsledky rozhodnutí a činů jiných... Ano, tlaky ekonomické globalizace budou významně ovlivňovat naše životy. Ano, v procesu evropské integrace se budeme muset v mnoha ohledech ohlížet na pohledy a potřeby jiných členských zemí. Nicméně i tato reakce je zavádějící. Některá zásadní rozhodnutí zůstanou i nadále především v rukou nás, občanů, a samozřejmě také politické a správní reprezentace tohoto státu.

Některé z těchto výzev jsme charakterizovali už v předchozích pracích mého pracoviště.²⁴ Již v jedné z našich prvních publikací *Průvodce krajinou priorit pro Českou republiku* jsme se tyto výzvy pokusili popsat jejich rozčleněním do celé řady s nimi souvisejících a na ně navazujících prioritních problémů. Ve stejné knize jsme navrhli sadu strategických koncepcí a v navazující publikaci *Putování českou budoucností* i několik strategických tahů, směřujících od identifikovaných problémů k návrhům (stále obecnějších) strategií jejich řešení. Dalším krokem v tomto úsilí bylo vydání *Strategického auditu České republiky*, který uplatnil výše zmíněný model základních souvislostí vývoje české společnosti a její modernizace

²⁴ Centrum pro sociální a ekonomické strategie Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy (CESES FSV UK). <http://www.ceses.cuni.cz>.

v globálním kontextu tak, že ke každé z jedenácti vyčleněných tematických oblastí přiřadil kromě přehledné charakteristiky problémů, v nichž se nachází, i návrhy jejich řešení. Předposlední námi vydanou publikaci, která se věnuje výzvám budoucnosti, jsme nazvali *Česká republika - trendy, ohrožení, příležitosti*. V ní jsme vymezili obecný prostor strategických voleb pro českou společnost v podobě tzv. strategických uzlů a svárů orientací. Troufám si tvrdit, že naprostá většina námi takto identifikovaných výzev je vzhledem ke značné nehybnosti politiky, správy i občanských struktur stále aktuální.

Nemůže být a není v silách jedince ani jednoho pracoviště dokonale promyslet a zformulovat všechna ohrožení a rozvojové příležitosti. Zde se pokusím vystihnout ty klíčové výzvy budoucnosti, které podle mne vykrytalizovaly jako nejobtížnější úlohy k řešení, které však, podařilo-li by se je uspokojivě řešit, by výrazně usnadnily zvládnání dalších s nimi souvisejících a dosud také neuspokojivě řešených problémů.²⁵

Začal bych nízkou úrovní důvěry občanů v instituce a aktéry politického systému a malou ochotou lidí podílet se na veřejném životě. Jedním z vůdčích motivů touhy po změně komunistického režimu byla všudypřítomná nedůvěra v tehdejší politický systém vedený „stranou a vládou“. Jednou z nejsmutnějších zpráv po více než dvaceti letech, které uplynuly od jeho pádu, je, že jsme se v úrovni důvěry k základním demokratickým institucím (parlamentu, vládě a politickým stranám) nacházeli v roce 2007 na velmi nelichotivém 24. místě z jednatřiceti srovnávaných evropských zemí. Bez výrazného zvýšení této důvěry nebude možno nalézat účinná řešení ostatních klíčových výzev, které si, všechny bez výjimky, vyžadují podporu široké veřejnosti. A právě tato široce zakoreněná nedůvěra k politické a správní reprezentaci jde ruku v ruce s nízkou ochotou lidí aktivně vstupovat do veřejného života.

²⁵ Vycházím zde ze závěrů naší poslední publikace, nazvané *Poznávání budoucnosti jako výzva*. Uplatňuji přitom kritérium kvality a udržitelnosti života tak, jak o něm pojednává první kapitola třetí části této knihy „Hospodářský růst - nebo kvalitnější život pro nás a naše potomky?“.

Dalším velkým problémem je pokračující oslabování státu a jeho institucí. Jednou z nejzanedbanějších oblastí veřejného života je totiž samotný český stát, v jehož fungování se, především v důsledku dlouholetého neoliberálního podceňování jeho role ve veřejném i v hospodářském životě, vyskytuje mnoho slabin, nedodělků, bílých míst. I vyhraněně liberální koncepce minimálního státu staví na předpokladu, že stát bude schopen stanovit základní pravidla chování a vynucovat jejich dodržování v občanském a hospodářském životě. Přitom se ovšem spoléhá, že život sám si přirozeně hledá cestu ke společenskému optimu. K nedostatkům lze řadit slabiny samotného ústavního a právního rámce, absenci strategické dimenze řízení země, nedokončenou reformu ústřední státní správy, neexistující zákonnou úpravu státní služby (což je také jedním z důvodů rozsáhlé politizace státní správy), nedostatečné příjmy a neefektivně vynakládané výdaje veřejných rozpočtů. Kapitolou samou pro sebe je rozsáhlá korupce a klientelismus, v jejichž důsledku dochází k rozsáhlým škodám na veřejném majetku, k dalšímu poklesu důvěry lidí v instituce státu a k oslabování hospodářského potenciálu země.

Upozornil bych i na plíživý, ale stále patrnější rozklad veřejných a sociálních služeb. Služby, které Evropská unie nazývá také službami ve veřejném zájmu, u nás dlouhodobě chátrají. Je tomu tak především kvůli jejich chronickému podfinancování a chabému řízení. Každým rokem se neziskové organizace poskytující sociální péči strachují, zda nebudou muset své často na nich vitálně závislé klienty kvůli vysychající podpoře z veřejných rozpočtů ponechat zcela bez pomoci. Problémy v řízení a financování školství, výzkumu a vývoje, ale i médií, kultury, bezpečnosti, veřejné dopravy a jiných oblastí veřejných služeb mají přes svoji různorodost společného jmenovatele: málo peněz, nízké platy poskytovatelů a mizerné řízení. Dramaticky do nich již vstupuje a v blízké budoucnosti ještě více zasáhne stárnutí populace. Jde o dlouho zrající strukturální problém této země, bez jehož řešení nezabráníme tomu, abychom se na žebříčku kvality života v mezinárodním srovnání nepropadali stále níže a níže.

Veliké rezervy máme v plném uplatnění naší země v Evropské unii. Naše chování vůči tomuto společenství připomíná tu

výstřelky v chování nezralého pubescenta, tu jednoho z partnerů v italském manželství, jehož protějšek do poslední chvíle netuší, co od něj může vlastně očekávat. Nebo ještě jinak: nevíme sice, co chceme, ale nedáme pokoj, dokud to nedostaneme... Pokud ovšem do složitého soukolí evropské spolupráce dokonce neházíme písek záměrně... Platí zde analogicky to co o jiných zanedbaných oblastech našeho veřejného života. Bude nutno si ujasnit vizi, v tomto případě vizi našeho evropského angažmá. Bude nutno se domluvit na rozumné dělbě práce. Bude nutno investovat do kompetence a motivace nositelů této agendy. A navíc bude nutno hledat v evropském prostoru spojence s podobnými zájmy, získat si jejich důvěru a aktivně se účastnit realizace přírodných evropských projektů.

Včetně hledání sociálně vlídnější tváře Evropské unie samotné...

V neposlední řadě jde i o hodnoty lidí, o morálku. Friedrich Nietzsche nazval jeden ze svých filozofických projektů (který se mu nepodařilo naplnit) *Přehodnocení všech hodnot*. Ano, jde o naše hodnoty. Čím se ve svém životě řídíme? Čemu věříme? Čemu nevěříme? Jaká je naše morálka? Jaké místo jsme v naší politice a veřejné správě vyhradili etice? To jsou zásadní otázky, na které dobře odpovědět bývá velmi, velmi obtížné.

Uvedu tři zásadní okolnosti, které generují hodnotovou anomii, jeden z nejvýraznějších deficitů českého veřejného života.

Za prvé, z historických důvodů je český národ nejsekularizovanějším národem na světě; tomu odpovídá i fakticky nepatrná úloha církví ve veřejném životě.

Za druhé, materialismus teorie i praxe „reálného socialismu“ poznamenal starší generaci přímo a generaci mladší zprostředkovaně. Jeho takzvaně normalizační fáze (1969–1989) bývala někdy poněkud zjednodušeně, ale docela výstižně nazývána Husákovým knedlíkovým komunismem: nabídneme lidem uspokojivý hmotný životní standard a zacpeme jim tím ústa, aby se nám nepletli do naší politiky...

A za třetí, neoliberalismus jako dominantní ideologie postlistopadového období povýšil ekonomický růst na cíl všech cílů. Tím dále posílil důraz na materiální stránky života, zdě-

děný z předchozího komunistického období. Ostatně soudím, že na něj dokonce organicky navázal – viz známý výrok „*Neexistují špinavé peníze*“.

Je jasné, že přehodnotit všechny hodnoty nelze. Bude však nutno se znovu – a mnohem důsledněji než dosud – vracet k hodnotovým základům našeho veřejného života. K ideám, z nichž povstával český národ, český stát. Ke Komenského *Všerápravě*. K Masarykovým *Ideálům humanitním*, k jeho konceptu češství jako součásti světoobčanství, k jeho „*ne mečem, ale pluhem*“. K ideji Evropy a evropanství Milana Kundery a Jiřího Dienstbiera st. Ke konceptu lidského potenciálu, jeho kultivace a uplatnění jako základního zdroje rozvoje země. K nauce úcty k životu Alberta Schweitzera, do českých poměrů Josefem Vavrouškem tak přesvědčivě přetavené a aktualizované v jeho pojetí trvale udržitelného rozvoje ...

Nejenom se k nim vracet. Také je rozvíjet a uplatňovat. Byť v drobné práci, jejíž plody naplno uzrají až po desetiletích.